

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Kunstiajaloo osakond

Rahel Aerin Eslas

**KUNSTIFILOSOOFILISEST MÕTTEST DENIS DIDEROT' JA JEAN LE ROND
D'ALEMBERT'I *ENCYCLOPÉDIE*'S VÕRDLUSES TÄNAPÄEVA
FILOSOOFIASÕNASTIKEGA**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Juhan Maiste (PhD)

Tartu, 2018

Sisukord

Sissejuhatus	4
1. <i>Encyclopédie</i>	10
2. <i>Encyclopédie</i> kunstifilosoofiliste artiklite autorid	14
2.1 Denis Diderot	14
2.2 Voltaire	17
3. Valitud <i>Encyclopédie</i> kunstifilosoofiliste artiklite analüüs	21
3.1 Ilu	21
3.1.1 Objektiivne absoluutne ilu	25
3.1.2 Subjektiivne absoluutne ilu	32
3.1.3 Relatiivne ilu	38
3.1.4 Ilu käsitluste võrdluste kokkuvõte	42
3.2 Kujutlusvõime	43
3.2.1 Kujutlusvõime definitsioon	45
3.2.2 Kujutlusvõime liigid	48
3.2.3 Kuidas kujutlusvõime toimib	53
3.2.4 Kujutlusvõime ja kunst	58
3.2.5 Kujutlusvõime käsitluste võrdluse kokkuvõte	61
Kokkuvõte	64
Kasutatud kirjandus	67
Lisa	73
Summary	75

Sissejuhatus

Oma bakalaureusetöös uurin Denis Diderot' ja Jean Le Rond d'Alembert'i *Encyclopédie* kunstifilosoofilisi lähenemisi kahe artikli põhjal, võrreldes sealseid vaatenurki käsitlustega tänapäevaste filosoofiasõnastike samateemalistes artiklites. Valgustusajal kirja pandud ja ajastupõhist vaadet kandvate artiklite kõrvutamise ja võrdlemine tänapäevaste käsitlustega aitab saada ülevaate kunstifilosoofiliste mõiste käsitluse muutumisest viimase kahe ja poole sajandi jooksul; lisaks annab see aimu ka ajastupõhiste mõttelooliste prioriteetide ja sügavama ilmanägemuse muutumisest. Tööle on lisatud ka *Encyclopédie*'s esinevate kunstifilosoofiliste artiklite nimistu (vaata lisa: nimekiri *Encyclopédie* kunstifilosoofilistest artiklitest).

Võrdluse aluseks valisin Denis Diderot' artikli „Beau“ („Ilus“)¹ ja Voltaire'i artikli „Imagination, imaginer“ („Kujutlusvõime“)², sest pidasin neid valgustusaja olulisemateks kunstifilosoofilisteks mõisteteks: arusaam ilust ja kujutlusvõimest annab kaudselt aluse kogu ajastule omasele kunstiarutelule. Võrdluseks valisin Cambridge'i filosoofiasõnastiku³, Oxfordi filosoofiasõnastiku⁴ ja Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia internetiväljaande.⁵ Esimesed kaks on kirja pandud 20. sajandi viimastel aastatel ning viimast uuendatakse pidevalt. Valiku just nende sõnastike kasuks tegin selleks, et anda nüüdisaja filosoofilistest mõistekäsitlustest võimalikult usaldusväärne, lai ja samas ka žanriliselt mitmekesine ülevaade. Kaks esimesena nimetatut – Cambridge'i filosoofiasõnastik ja Oxfordi filosoofiasõnastik – on ühed enam tunnustatud ja ka kasutatavad paberkandjal filosoofiasõnastikud, mis samas erinevad teineteisest määral, mis lubab esile tuua ka nende kahe käsitluste lahknevusi. Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia on seevastu aga internetiväljaanne, ja kasutab seega ka internetiväljaande privileegi: selle artikleid ei kammitse mahupiirangud, mistõttu on käsitlused põhjalikud ja filosoofiaajalooliselt ülevaatlikud; kasutatud on rohkelt hüperteksti antavaid võimalusi, mis teeb artikliga seotud mõistete ja mõtlejate jälgimise hõlpsamaks; ning väljaande autoritel on privileeg artikleid

¹ Diderot, Denis, „Beau“ (1751), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 16.05.2018).

² Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>. (vaadatud 16.05.2018).

³ Audi, Robert, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

⁴ Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy*, (Oxford: Oxford University Press, 1996).

⁵ Zalta, Edward N., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/index.html> (vaadatud 16.05.2018).

pidevalt ajakohastada, mis annab ka lugejale eelise saada teavet ka kõige hiljutisematest mõtteloolistest täiendustest.

Töö koosneb kolmest osast: ajaloolisest-teoreetilisest taustavaatest, ning kahest võrdlus- ja analüüsiosast, mis tuginevad kahele *Encyclopédie* artiklile ning tänapäevastele vastavatele käsitlustele. Esimeses osas kirjutan põgusalt lahti *Encyclopédie* tekkeloo, annan ülevaate *Encyclopédie*'st endast ning tuvustan lühidalt *Encyclopédie* autorite Denis Diderot ja Voltaire'i elulugusid ning nende panust *Encyclopédie* valmises.

Encyclopédie tekkeloo tutvustamisel kasutan peamiselt Daniel Breweri teoseid „The discourse of enlightenment in eighteenth-century France: Diderot and the art of philosophizing“⁶ ja „The Cambridge companion to the French enlightenment“⁷, mis annavad hea ülevaate valgustusaja mõtteviisist, ning Philip Nicholas Furbanki teost „Diderot: a critical biography“⁸. Viimati mainitud kasutan – lisaks Michael Kelly toimetatud teosele *Encyclopedia of Aesthetics*⁹ – suurel määral ka Denis Diderot' elu käsitlevas peatükis. Voltaire'i elu käsitleva peatüki puhul olen abiks võtnud Carl-Göran Ekerwaldi „Voltaire – elu ja mõtteviis“¹⁰ ning *Cambridge University Pressi* poolt välja antud kogumiku „Cambridge Companion to Voltaire“¹¹. Kõikidest eelmainitud peatükkides olen kasutanud ka *Encyclopedia Britannica* ja *Stanford Encyclopedia of Philosophy* veebiversiooni artikleid.

Töö teine ja kolmas osa on pühendatud kunstifilosoofiliste mõistete „ilu“ ja „kujutlusvõime“ käsitluste võrdlusele ja analüüsile. Nii teine kui kolmas osa algavad ülevaatega mõiste kujunemisest ja selle kasutamise ajaloost. Ilu mõiste ajaloolise kokkuvõtte tegemisel olen kasutanud erinevate filosoofide teoseid antiikajast kuni 18. sajandini ning Herbert Dieckemanni artiklit Philip P. Wieneri toimetatud teoses „Dictionary of the History of Ideas“¹² kus on põhjalik ülevaade olulisematest iluteooriatest ja nende kujunemisviisidest. Kujutlusvõime mõistet käsitleva peatüki sissejuhatuses kasutan Amy Kindi toimetatud „The

⁶ Brewer, Daniel, *The discourse of enlightenment in eighteenth-century France: Diderot and the art of philosophizing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

⁷ Brewer, Daniel, *The Cambridge companion to the French enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

⁸ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography* (London: Faber and Faber, 2008).

⁹ Kelly, Michael, *The Encyclopedia of Aesthetics*, vol. II, (Oxford: Oxford University Press, 1998).

¹⁰ Ekerwald, Carl-Göran, *Voltaire – elu ja mõtteviis* (Tallinn: Odamees, 2003).

¹¹ Cronk, Nicholas, *Cambridge Companion to Voltaire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

¹² Dieckmann, Herbert. “Theories of Beauty to the Mid-Nineteenth Century”, *Dictionary of the History of Ideas*, toim. Philip P. Wiener, (New York: Charles Scribner's Sons, 1968), 195–206.

Routledge Handbook of Philosophy of Imagination“¹³, mis on kogumik erinevatest kujutlusvõimet käsitletavatest artiklitest.

Denis Diderot' esteetikat on varasemalt uuritud peamiselt tema kunstiarmustusi ja kunstikriitikat kajastavate teoste näitel. Tema mõtteid ilu mõiste kohta on nopitud välja tema kirjutisest „Essee maalikunstist“, mille ta kirjutas kunstikriitiku kogemuse põhjal, ja tema kunstiarmustustest. Kõige põhjalikuma ülevaate Denis Diderot' esteetilisest mõttest leiab Jean Sezneci ja John S. D. Glausi koostatud teoses „On Art and Artists: An Anthology of Diderot's Aesthetic Thought“¹⁴, kus on eraldi Diderot' kirjutiste näol välja toodud Diderot arvamus erinevatest kunstivormidest või kunsti puudutavatest mõistetest.

Kuna kunstikriitikuna puutus ta kokku ka inimese kujutamise, on Andrew H. Clarki teoses „Diderot's Part: Aesthetics and Physiology“¹⁵ uuritud ka tema inimkeha esteetikat puudutavaid käsitlusi. Seega, Diderot' esteetikat on uuritud küll mitmete erinevate teemade lõikes, kuid tema *Encyclopédie*'s olevat „Ilu“ ei ole seni olulisel määral lahatud ning võrdlust tänapäeva sõnastikega toodud ei ole. „Ilu“ on ingliskeelde tõlkinud Philippe Bonin Cornelli Ülikoolist.¹⁶

Voltaire jõudis oma eluajal puudutada paljusid teemasid. Ta kirjutiste seas on käsitlusi poliitikast, esteetikast, filosoofiast, kirjandusest, muusikast. Voltaire'i esteetilisest pragmatismist on kirjutanud näiteks Jack R. Vrooman ajakirjas „The Journal of Aesthetics and Art Criticism“¹⁷. Voltaire'i ja tema kaasaegseid puudutavatele uuringutele on pühendunud Oxfordi Ülikooli Voltaire Foundation, mis tegeleb peamiselt 18. sajandiga ning mille poolt on publitseeritud sellel teemal kõige enam teadustöid terves maailmas. Teemad varieeruvad alates Voltaire'i kirjanduskriitiku elust¹⁸ kuni tema poliitökonoomilise mõtlemiseni.¹⁹

Voltaire'i artiklit „Kujutlusvõime“ on teadaolevalt uuritud vaid tema „Filosoofilise sõnaraamatu“²⁰ raames, kus sisaldub lisaks varasemalt *Encyclopédie*'s ilmunud artiklile ka juurde kirjutatud teine osa. Sõnaraamatu ingliskeelseid tõlkeid on erinevalt Diderot' „Ilust“

¹³ Kind, Amy, *The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination* (New York: Routledge, 2016).

¹⁴ Glaus, John S. D.; Seznec, Jean, *On Art and Artists: An Anthology of Diderot's Aesthetic Thought* (New York: Springer, 2010).

¹⁵ Clark, Andrew H., *Diderot's Part* (New York: Routledge, 2008).

¹⁶ Diderot, Denis, „Beautiful“ tõlk. Philippe Bonin, *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert*, <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.609> (vaadatud 16.05.2018).

¹⁷ Vrooman, Jack R., „Voltaire's Aesthetic Pragmatism“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 31, No 1, 79–86.

¹⁸ Williams, David, *Voltaire, Literary Critic* (Oxford: Voltaire Foundation, 1966).

¹⁹ Neiertz, Patrick, *Voltaire et l'Économie Politique* (Oxford: Voltaire Foundation, 2012).

²⁰ Voltaire, *Filosoofiline sõnaraamat*, tõlk., toim. Herbert Stillverk (Tallinn: Eesti Raamat, 1986).

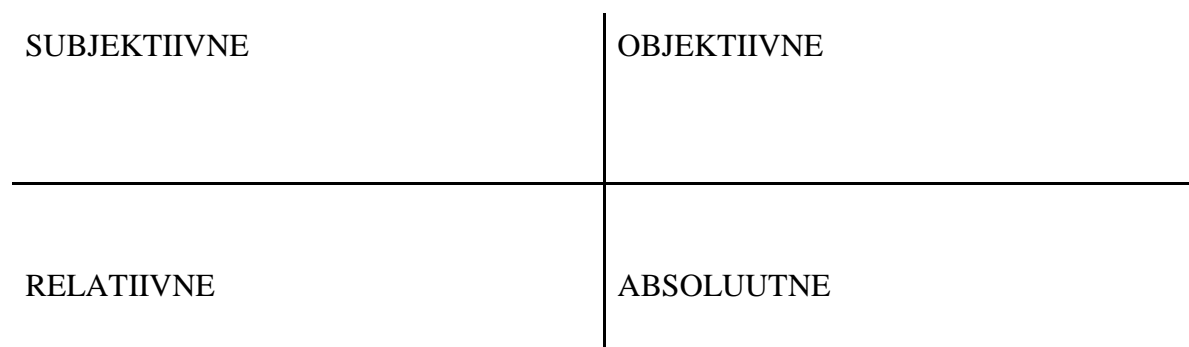
palju erinevaid, näiteks 1924. aastal välja antud „The Philosophical Dictionary“.²¹ Teadaolevalt ei ole ka selle mõiste puhul võrdlust tänapäevaste käsitlustega tehtud.

Voltaire Foundation on tegelenud ka *Encyclopédie* endaga, publitseerides kaks ülevaatlikku artiklit *Encyclopédie* illustratsioonidest²² ja *Encyclopédie* sisust ja kirjutamisega kaasnenud probleemidest.²³

Encyclopédie kunstifilosoofiliste mõistete võrdlemine sarnaste tänapäevaste entsüklopeediliste tekstidega on kompleksne ülesanne, kuna tekstid erinevad nii ülesehituse, mõistekäsitluse, filosoofiaajaloolise ja kultuurise konteksti kui ka *Encyclopédie* funktsiooni tõttu selles kontekstis.

Selleks, et tekstid ülesande kompleksisusest hoolimata võrreldavadeks teha, leidsin olevat vajaliku leida võrdlemiseks alus, mis oleks tekstide puhul hoolimata nende erinevusest rakendatav. Tekste ja nende erinevusi analüüsinuna otustasin aluseks võtta kaks teljestikku: mõisteomadusliku teljestiku ja kontekstuaalse teljestiku, mis on omavahel seotud, kuid mida siiski tuleks käsitleda erinevalt.

Mõisteomaduslik teljestik aitab visandada mõiste enda omadused, ja vastab sellega küsimustele „mis?“ ja „kuidas?“. Ilu mõiste ambivalentsuse tõttu koosneb mõisteomaduslik teljestik kahest teljest: erinevaid käsitlusi analüüsid selgus, et ilu mõistet ei ole võimalik liigitada lihtsustatult subjektiivseks ja objektiivseks iluks, sest on mõtlejaid, kelle puhul võib märgata komplitseeritumat lähenemist ilu mõistele. Seega lisaks subjektiivse-objektiivse teljele tuleb ilu mõiste analüüsimisel võtta arvesse veel teine, absoluutse-relatiivse telg.

²¹ Voltaire, *The Philosophical Dictionary*, tõlk. ja toim. H.I. Woolf (New York: Knopf, 1924).

²² Schwab, Richard N., *Inventory of Diderot's Encyclopédie: Plates* (Oxford: Voltaire Foundation, 1984).

²³ Schwan, Richard N.; Rex, Walter E.; Lough, John, *Inventory of Diderot's Encyclopédie* (Oxford: Voltaire Foundation, 1971).

Näiteks Francis Hutcheson näeb ilu küll subjektiivse, kuid samas universaalsena ja seega absoluutsena; sarnaselt võib kirjeldada ka Kanti lähenemist ilule samal ajal nii subjektiivset kui subjektiülest.

Täpsema kirjelduse ilu mõisteomadusliku teljestiku kohta leiab peatüki Ilu sissejuhatusest ning kokkuvõttest.

Ka kujutlusvõime mõiste vajab teljestikku, kuid kuna kujutlusvõime mõiste puhul on *Encyclopédies* ning tänapäevastes käsitlustes enam sarnasusi nii tekstide ülesehituses kui mõistele lähenemises, on kujutlusvõime mõiste puhul võimalik kasutada telge, mis aitab analüüsida kõiki kujutlusvõime mõiste olulisi aspekte: mõiste definitsiooni, kujutlusvõime liike, kujutlusvõime toimimist ja selle seost kunstiga.

DEFINITSIOON	LIIGID	TOIMIMINE	SEOS KUNSTIGA

Täpsema kirjelduse kujutlusvõime mõisteomadusliku teljestiku kohta leiab peatüki Kujutlusvõime sissejuhatusest ning kokkuvõttest.

Käsitluse positsioon kontseptuaalsel teljestikul peaks vastama küsimusele „miks nii?“, ja see sisaldab mitmeid aspekte, millest peamised on filosoofiaajalooline aspekt, kultuurikonteksti aspekt ning telg, mis kirjeldab lähenemist entsüklopeedia funktsiooni.

FILOSOOFIAAJALOOLINE KONTEKST	KULTUURIAJALOOLINE KONTEKST	ENTSÜKLOPEEDIA FUNKTSIOON
----------------------------------	--------------------------------	------------------------------

Need kolme telge on paralleelsed ja osaliselt kattuvad. Filosoofiaajalooline kontekst seletab, miks erinevad tekstides käsitletavad mõtlejad ja nende teooriad. Näiteks ei olnud Diderot' *Encyclopédie* ilmumise ajaks Kanti „Otsustusvõime kriitika“ veel ilmunud ja seetõttu Kanti lähenemist ilule *Encyclopédies* ka ei käsitleta.

Kultuuriajalooline kontekst aitab mõista, et tekstide puhul on üheks määravaks faktoriks ka autori kultuuriline keskkond, mis annab ühtedele kontseptsioonidele suurema kaalu kui teistele – näiteks võib aimata, et valgustusaja mõtlejale omaselt on Diderot’ile Hutchesoni ideed sümpaatsemad kui näiteks Augustinuse omad.

Oluline on ka kolmas kontekst, mis näitab arusaama entsüklopeedia formaadist. Selles kontekstis võib kunstifilosoofiliste mõistete käsitluste erinevust põhjendada mitmeti. Ühelt poolt tuleneb erinevus formaadist: *Encyclopédie* ja Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia näol on tegu, nagu nimi ütleb, entsüklopeediatega ning Oxfordi filosoofiasõnastiku, Cambridge’i filosoofiasõnastiku näol sõnastikega. Nagu Umberto Eco mainib raamatus „Semiotics and the Philosophy of Language”, on kahe formaadi erinevus põhimõtteline: kui sõnaraamat defineerib, siis entsüklopeedia interpreteerib.²⁴

Samas tuleks lisada, et erinevus ei ole üksnes formaadi-, vaid ka ajastuõpõhine: valgustusajal nähti entsüklopeedia funktsioonina asjade kohta kõikehõlmava, adekvaatse teadmise andmist. See kirjeldab nii valgustusaja mõtteviisi kui ka toonast lähenemist entsüklopeedia funktsioonile, just nagu seda teeb ka tänapäevane, pigem postmodernne lähenemine, millest kantuna entsüklopeediad hoiuvad andmast hinnangut selle kohta, „kuidas asjad on” vaid pigem rõhutavad käsitluste paljusust.

Kõik kolm aspekti või telge vääriskid eraldi käsitlemist. Paraku ei võimalda bakalaureusetöö formaat seda teha, kuid vajadus selle järele peaks olema siiski nimetatud. Kõik kolm aspekti – filosoofiaajalooline, kultuurikonteksti andev ning entsüklopeedia funktsioone arvesse võttev – on selles töös seega vaid pelgalt visandatud.

²⁴ Umberto Eco mainib, et paljudel juhtudel on entsüklopeediast saadav interpretatsioon tulusam kui sõnaraamatust saadav definitsioon. Näiteks võib “mehe” kohta öelda nii “inimene, täiskasvanud, meessoost olend” kui ka “ratsionaalne surelik loom”; viimane, interpreteeriv tähendus avab Eco järgi inimese mõistet enam kui esiemene, kirjeldav tähendus, ja annab ka aluse edasisteks interpretatsioonideks. Eco, Umberto, *Semiotics and the Philosophy of Language* (Bloomington: Indiana University Press, 1986), 46–47.

1. *Encyclopédie*

Denis Diderot' ja Jean Le Rond D'Alembert'i²⁵ *Encyclopédie*'t (*Encyclopédie, Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers*) peetakse üheks prantsuse kultuuri kõige suuremahulisemaks ja revolutsioonilisemaks ettevõtmiseks, mis annab põhjaliku ülevaate prantsuse valgustusajastu väärtustest, arvamustest ja levinumatest ideedest.²⁶

Encyclopédie koostamine algas 1745. aastal, esimene artiklikogumik ilmus 1751. aastal ja viimane osa anti välja 1772. aastal. Algselt trükiti *Encyclopédie*'d umbes 25000 eksemplari, mis saadeti üle Euroopa laiali.²⁷ Hiljem lisandus veel mitu täiendatud trükki: 1780. aastal ilmunud versioon koosnes seitsmeteistkümnest osast artiklites ja üheteistkümnest osast artikleid täiendavatest illustratsioonikogumikest²⁸. Sellest veel hilisemas, 1782-1832 ilmunud versioonis oli kokku 35 osa, mille hulka kuulusid nii tekstilised, artikleid sisaldavad osad kui ka osad, mis sisaldasid artikleid täiendavat visuaalset materjali.²⁹ See *Encyclopédie*, mida praegu tunneme, koosneb 71818 artiklist ja 2885 illustratsioonist. Mitmete artiklite autoreid me ei tea, aga kindlaks on tehtud umbes 150 autori nimed.

Encyclopédie valmimisele andis tõuke Andre Le Bretoni³⁰ idee tõlkida prantsuse keelde ja välja anda Ephraim Chambersi koostatud *Cyclopaedia*³¹. Kuid seda ideed ei saanud edu Chambersi keeldumise tõttu, ja pärast projekti ebaõnnestumist võttis Andre Le Breton ühendust matemaatiku Jean Le Rond D'Alembert'i ja filosoof Denis Diderot'ga, et sarnast teadmiste koondteost luua ja välja anda.³² Kuna *Encyclopédie*'sse kavandatud ideed ja

²⁵ Jean Le Rond d'Alembert (1717–1783) oli prantsuse matemaatik, filosoof ja kirjanik. Grimsley, Ronald, „Jean Le Rond d'Alembert“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Jean-Le-Rond-dAlembert>, (vaadatud 22.04.2018).

²⁶ Brewer, Daniel, „Representing knowledge: reading the *Encyclopédie*“ *The discourse of enlightenment in eighteenth-century France: Diderot and the art of philosophizing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 13.

²⁷ Brewer, Daniel, „Representing knowledge: reading the *Encyclopédie*“, 13.

²⁸ Brewer, Daniel, *The Cambridge companion to the French enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 219.

²⁹ „Encyclopédie“ (1998), *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie> (vaadatud 10.04.2018).

³⁰ Andre le breton (1708–1779) oli prantsuse kirjastaja ja panustas artiklite näol Diderot' ja d'Alembert'i *Encyclopédie*'sse. „Encyclopédie“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie#ref278693> (vaadatud 13.04.2018).

³¹ „Cyclopaedia“ ehk „An Universal Dictionary of Arts and Sciences“ on Ephraim Chambersi koostatud ja toimetatud kaheosaline ülevaatlik sõnaraamat, mis ilmus esmakordselt Inglismaal 1728. aastal. „Cyclopaedia“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Cyclopaedia> (vaadatud 15.05.2018).

³² „Encyclopédie“ (1998), *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie> (vaadatud 10.04.2018).

lähenemisviisid oli toonases kontekstis uued ja vastuolus toonase arusaamaga, ja niivõrd suurt projekti ei olnud võimalik avalikkuse eest saladuses hoida, tuli asuda pidama pikki ja raskeid läbirääkimised erinevate võimuesindajatega, et *Encyclopédie* ilmumine võimalikuks saaks.³³

Entsüklopedistide eesmärk oli koostada täielik teadmiste varamu, kust oleks võimalik saada ülevaatlikku informatsiooni kõikide valdkondade kohta. Oli selge, et töö mastaapsuse tõttu ei ole see jõukohane ühele või paarile inimesele, vaid tuleb leida kaasautoreid mõtlejate seast, kes arutlejate ja kirjameestena silma paistnud. Toonases intellektuaalses seltskonnas hästi orienteeruvad Le Rond D'Alembert ja Diderot võtsid ühena esimestest ühendust mõlema hea sõbra Jean Jacques Rousseau'ga. Informatsioon *Encyclopédie* koostamise kohta levis, ja kui ka mõni nende tuttav ei soovinud ise *Encyclopédie* 'sse sündimisse panustada, siis enamasti oskasid nad soovitada kedagi teist.

Ambitsioonikas plaan luua õigeid teadmisi sisaldavat koguteost muutis oluliseks kirjapandu kvaliteet, seega sai oluliseks sihiks leida kirjutajateks parimaid valdkonnda asjatundjaid. Näiteks kirjutasid majandusest mitmed riigiesindajad, balletist ja ooperist kirjutas prantsuse kirjanik Louis de Cahusac³⁴, grammatikast jällegi filoloog Cesar du Marsais.³⁵ Diderot aga võttis enda peale kohustuse kirjutada artikkel kõigi nende mõistete kohta, millest keegi teine kirjutada ei tahtnud.³⁶

Kuna toonase Prantsusmaa intellektuaalse suhtluse kese oli Pariis ja enam kui pooled kirjutajatest leiti just sealt, andis Le Breton Diderot'le Pariisis kasutamiseks oma stuudio, kus erinevate kirjutajatega tutvuda, läbirääkimisi pidada ning käsikirju hoida.³⁷ Siiski, sugugi mitte kõik autorid ei leitud Pariisist; *Encyclopédie* valimimisse panustasid ka mõtlejad Lorraine'ist, Languedoc'ist, Versaille'ist ja Šveitsist.³⁸

Veel üks oluline isik *Encyclopédie* valmimise juures oli jõukas intellektuaal parun d'Holbach³⁹, kes tundis suurt huvi erinevate kultuursete ja vaimsete teemade vastu. Seega pakkus ta entsüklopedistidele võimalust käia kaks korda nädalas tema korraldatud

³³ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography* (London: Faber and Faber, 2008), 35.

³⁴ Louis de Cahusac (1706–1759) oli prantsuse draamakirjanik, kes kirjutas mitmeid draamasid, komöödiaid ja oopereid. Teda tuntakse tema teose „La Danse ancienne et moderne ou Traite historique de la danse“ (1754) järgi. „Louis de Cahusac“ *Larousse*, <http://www.larousse.fr/encyclopedia/personnage/Cahusac/110810> (vaadatud 01.05.2018).

³⁵ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 37.

³⁶ *Ibidem*, 38.

³⁷ *Ibidem*, 40.

³⁸ Brewer, Daniel, *The Cambridge companion to the French enlightenment*, 219.

³⁹ Paul-Henri Thiry, Baron d'Holbach (1723–1789) oli filosoof, tõlkija ja prantsuse valgustusajastu oluline ühiskondlik tegelane. LeBuffe, Michael, „Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/holbach/>, (vaadatud 11.04.2018).

salongikogunemistel, kus nad said vabas õhkkonnas arutada nii erinevaid *Encyclopédie* ja selle valmimise kohta käivaid küsimusi kui ka üldisematel filosoofilistel teemadel. Parun d'Holbach panustas suuresti ka *Encyclopédie* artiklite valmimisse, kirjutades sinna nii keemiast, metallurgiast, mineroloogiast kui ka paljust muust.⁴⁰

Encyclopédie esimese väljaande (1751) ilmumise järel olid lugejad üllatunud d'Alemberti artikli „Discourse préliminaire“ („Esmane diskursus“) üle, kus ta selgitab *Encyclopédie* funktsiooni ja eesmärgi. Tema sõnul erineb see teistest entsüklopeediatest seetõttu, et inimteadmisi ei näidata mitte ajaloolises või ajalises järjekorras vaid pigem metafüüsilisele korrale vastavalt – ja seetõttu on olulisel kohal mõistete lahterdamine ning seoste otsimine ja välja toomine.⁴¹ Kõnealune lahterdamine põhines Francis Baconi „teadmiste puu“ fenomenil.⁴²

Osa *Encyclopédie* mastaapsusest ja olulisusest peegeldub selle põhiprintsiipides, milleks tollel ajal olid sotsiaalkriitilisus ja intensiivne ideeloome. Seega on teoses käsitletavaid nähtusi vaadeldud lähtuvalt toonasest kultuuriliselt ja sotsioloogilisest kontekstist: rõhuasetus oli religiooniküsimustel ja sotsiaalsetel aspektidel. Võimu vastu taheti võidelda teadmistega. Entsüklopedistide siht oli mitte üksnes ümber kirjutada asjadest arusaamise viisi, vaid ka seda, millised väärtused on ühiskonnas olulised ja kuidas nende väärtustega ümber käia.⁴³ Oluliseks lähtekohaks oli liberaalne maailmavaade ja üldine tolerantsus, rõhku pandi skeptilisusele, kriitilisusele ja teaduse olulisusele.⁴⁴ Tegemist ei olnud üksnes raamatuga, tegu oli mastaapse protestiaktsiooniga, mille eesmärgiks oli tõestada inimloomuse headust, ühiskonnas valitsevate insitutsioonide kurjust ja maailma kui sellise imepärasust.⁴⁵

Ehkki, nagu varem mainitud, on mitmed *Encyclopédie* autorid teadmata – paljud soovisid oma autorluse saladusse jätta, sest teosega seostamine tõi toona kaasa vastuolulise maine. Siiski osalesid *Encyclopédie* projektis mitmed nii toona kui ka tänapäeval tuntud inimesed. Kuulsamad *Encyclopédie* kaasautoritest olid Marquis de Concorcet, parun d'Holbach, Jean-François Marmontel, Charles Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau, Voltaire, Claude-Henri

⁴⁰ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 72–74.

⁴¹ *Ibidem*, 83–84.

⁴² Francis Baconi (1561–1626) „Advancement of learning“ („Õppimise areng“) on 1605. aastal välja antud raamat, kus oli esitatud ülevaatlik teaduste jaotus. Urbach, P.M.; Lea, K.M. et al., „Francis Bacon“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Francis-Bacon-Viscount-Saint-Alban>, (vaadatud 13.04.2018).

⁴³ „Encyclopédie“ (1998), *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie> (vaadatud 10.04.2018).

⁴⁴ Morley, John, *Diderot And The Encyclopedists*, 13.

⁴⁵ „Encyclopédie“ (1998), *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie> (vaadatud 10.04.2018).

Watelet, aga ka mitmed teised. Kirjutajate seas leiab mitmeid Prantsuse revolutsiooni eestvedajaid ja kaasamõtlejaid, kes tulid kokku selleks, et *Encyclopédie* luua.⁴⁶

Toonastest levinud arusaamadest suuresti erinevate mõtete tõttu sai *Encyclopédie* algselt rohkelt kriitikat. Peamiselt olid selle publitseerimise vastu konservatiivsed usumehed, aga ka mitmed valitsuse liikmed, kes proovisid korduvalt väljaande ilmumist keelata. Vastuseisust tulenevalt kohandati mõningaid tekste selliselt, et neid publikule vastuvõetavamaks teha, aga suurema osa puhul jäi kasutusse siiski algne versioon.⁴⁷ Üheks tugevalt *Encyclopédie* vastaseks grupiks kujunesid kohalikud jesuiidid, kes süüdistasid *Encyclopédie* tegijaid Francis Baconi mõtete plagieerimises. Sellele järgnenud tuline avalik kirjavahetus pani *Encyclopédie* laiema võimu- ja usuvõitluse keskmesse.⁴⁸ Hiljem keelas kuningas ära *Encyclopédie* kaks esimest ilmunud osa, aga õnneks olid Diderot'1 ja d'Alembert'il sõbrad kõrgetel positsioonidel, kes aitasid neil käsikirju peita ja tööga edasi minna.⁴⁹

⁴⁶ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 83–84.

⁴⁷ „*Encyclopédie*“ (1998), *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie> (vaadatud 10.04.2018).

⁴⁸ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 75–76.

⁴⁹ *Ibidem*, 92–93.

2. *Encyclopédie* kunstifilosoofiliste artiklite autorid

2.1 Denis Diderot

Denis Diderot sündis 1713. aastal Langres's. Ta oli väga lähedane oma isaga, keda ta mainis korduvalt oma kirjutistes, aga oma venda suhtus Diderot külmalt, kuna arvas, et vend on lasknud usul enda elu pöördumatult kontrollima hakata.⁵⁰ Kümneaastasena pandi Diderot kohalikku jesuiitide kooli, kus pandi tähele nii tema erakordset mõistust kui ka tema äkilist ja võitlushimulist loomu. Peatselt avaldas ta soovi minna Pariisi, et oma hariduskäik lõpuni viia.⁵¹ Diderot' isa pani ta valiku ette, kas ta läheb õppima juurat või meditsiini; Diderot valis neist esimese, kuid vaid paariks aastaks, ja kraadi sai ta siiski humanitaarteadustes Pariisi Ülikoolist.⁵² Diderot mõtles pikalt ka teoloogilise karjääri peale, aga pöördus siiski filosoofia ja teaduse poole. Ta huvitatud ka matemaatikast, tänu millele tutvus ta seltskonnas Jean Jacques Rousseau'ga⁵³, kes hiljem samuti *Encyclopédie* koostamisel osales.⁵⁴

Diderot teenis mõnda aega leiba koduõpetajana, kus talle maksti olenevalt tööandja heldusest kas riiete, raha või raamatutega, kuid õige pea ilmnas, et ta oli selle töö jaoks liialt põhimõttekindel – nimelt oli tal raskusi nende laste õpetamisega, kes ei olnud kõige kiiremad õppijad.⁵⁵ Ta tegeles veidi ka ajakirjandusega ning üldisemalt kirjutamisega, mis talle vedamise korral äraelamiseks piisava sissetuleku andsid.⁵⁶ Teadaolevalt proovis ta teha karjääri ka teatrimaailmas, aga see idee luhtus ruttu.⁵⁷ Lisaks peeti teda ka liiga lahkeks – nimelt ei mõistnud ta (või mõistis liigagi hästi) raha väärtust ja võimu, mis tõi talle endale rohkem majanduslikku kahju kui kasu.⁵⁸

⁵⁰ Morley, John, *Diderot And The Encyclopedists*, 15.

⁵¹ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 9–10.

⁵² Niklaus, Robert, „Denis Diderot“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Denis-Diderot> (vaadatud 10.04.2018).

⁵³ Jean-Jacques Rousseau (1712–1778) oli üks 18. sajandi kõige tuntum filosoof ja kirjanik, kes tegeles aktiivselt poliitilise teooriaga ning inspireeris Suure Prantsuse Revolutsiooni eestvedajaid. Bertram, Christopher, „Jean Jacques Rousseau“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/rousseau/>, (vaadatud 11.04.2018).

⁵⁴ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 16–17.

⁵⁵ Morley, John, *Diderot And The Encyclopedists*, 17.

⁵⁶ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 13.

⁵⁷ Niklaus, Robert, „Denis Diderot“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Denis-Diderot> (vaadatud 10.04.2018).

⁵⁸ Morley, John, *Diderot And The Encyclopedists*, 19.

Diderot' kirjandusliku tegevuse alguseks võib pidada 1746. aastat, mil ilmus ta esimene teos „Pensées Philosophiques“ („Filosoofilised mõtisklused“), mis mõisteti Prantsusmaa valitsuse poolt hukka ning mida seetõttu trükiti ja levitati salaja.⁵⁹ Essees rõhutas ta skeptilisuse olulisust ning uuris kriitilise pilguga erinevaid religioosseid põhimõtteid, seades kahtluse alla nende väärtuse ja vajalikkuse.⁶⁰ Hoolimata sellest, et kirjutis oli võimudele vastumeelne, sai see erinevates väljaannetes ilmunud arvustustes positiivse vastukaja, Diderot'st sai Pariisi intellektuaalide seltskonnas tuntud nimi ning lõpuks hakkasid tulema ka tööpakkumised.⁶¹ Umbes samal ajal hakkasid Diderot ja d'Alembert töötama *Encyclopédie* kallal.⁶²

1749. aastal ilmus Diderot' „Lettre sur les aveugles à l'usage de ceux qui voient“ („Kiri pimedadest neile, kes näevad“) ja 1751. aastal „Lettre sur les sourds et muets à l'usage de ceux qui entendent et parlent“ („Kiri kurtidest ja tummadest neile, kes kuulevad ja räägivad“); mõlemad kirjutised peegeldasid Diderot' huvi psühholoogia, eetika ja esteetika vastu, tema võimet viia läbi keerulisi analüüse, ja mõelda kriitiliselt ning väljapool piire.⁶³ Ka nende kahe teose ilmumine ei olnud võimuesindajatele meelepärane ning Diderot vangistati. Toonane Prantsusmaa võim mõistis, et ühiskondlike muutuste protsess on nende kontrolli alt väljumas, mis omakorda tingis vajaduse teisitimõtlejate mahasurumiseks. Vangistus jäi lühiajaliseks, nelja kuu möödudes Diderot vabastati ning tal lubati *Encyclopédie* kallal edasi töötada.⁶⁴

Kohe pärast „Lettre sur les sourds et muets à l'usage de ceux qui entendent et parlent“ ilmumist valmis Diderot' artikkel ilust, mis anti välja *Encyclopédie* II osas. Selles kirjutises analüüsib Diderot põhjalikult varasemate ilukäsitluste puudujääke ning ilu kogemise tingimusi, mis kogemuse sündimiseks vajalikud on. Suur rõhk on esteetilise tunnetuse universaalsusel ning samas ka tunnetuste mitmekesisusel, mis koos loovad aluse uuele ilu määratlusele.⁶⁵

1759. aastal algas Diderot koostöö Freidrich Melchior Grimmiga⁶⁶, ja ta asus kirjutama artikleid Grimmi väljaandele *Correspondence Littéraire*'ile⁶⁷, mille peamiseks sihtgrupiks

⁵⁹ May, Gita „Diderot, Denis: Survey of Thought“, *Encyclopaedia of Aesthetics*, toim. Michael Kelly, (Oxford: Oxford University Press, 1998), 35.

⁶⁰ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 30.

⁶¹ *Ibidem*, 28.

⁶² *Ibidem*, 35.

⁶³ May, Gita „Diderot, Denis: Survey of Thought“, 35.

⁶⁴ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 48.

⁶⁵ May, Gita „Diderot, Denis: Survey of Thought“, 36.

⁶⁶ Friedrich Melchior Grimm (1723–1807) oli saksa päritolu kirjanduskriitik, kes andis alates 1812. aastast välja kultuurilehte *Correspondance litteraire*, mis ilmus iga kahe nädala tagant. „Friedrich Melchior, baron von Grimm“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Melchior-Baron-von-Grimm> (vaadatud 22.04.2018).

olid välismaa kodanikud, teiste hulgas väljaande heldeimad toetajad Katariina Suur⁶⁸ ning Frederick Suur⁶⁹. Väljaandele, mis kajastas peamiselt Pariisi kultuuri- ja poliitilist elu, andis Diderot panuse Salongide⁷⁰ arvustustega, kus käsitles toonase kunstimaailma silmapaistvate loojate François Boucher, Jean-Honoré Fragonard, Quentin de la Tour ja teiste töid.⁷¹

Kaastöödest *Correspondence Litteraire*’ile sai alguse Diderot karjäär kunstikriitikuna; tema teadmised kunstifilosoofia ja esteetika vallas ning nende oskuslik sidumine näitustel nähtuga lõi tugeva aluse meisterlikeks kunstiarvustusteks. Oma kunstikriitiku karjääri, sellest saadud kogemus, selle võlud ja puudujäägid võttis ta kokku kirjutises „Essais sur la peinture“ („Esseed maalikunstist“), kust ei puudu ka enesekriitiline noot: Diderot ei varja seal enda puudujääke mõne valdkonna (näiteks skulptuuri) puhul.⁷²

Lisaks kunstifilosoofia uuendamisele oli Diderot’l ka soov uuendada teatrikunsti, eriti draamat. 1757. ja 1758. aastal ilmusid tema esimesed näidendid: „Le fils naturel“ („Loomulik poeg“) ja „Le pere de famille“ („Pereisa“), mille mõlema kohta kirjutas ta ka analüüsiva essee. Tema näidendite keskpunktiks oli sotsiaalse keskkonna olulisus ning mitteverbaalne kommunikatsioon.⁷³

Pärast teatrit pöördus Diderot’ ilukirjanduse juurde ning kirjutas mitmeid novelle ja lühijutustusi, kus ta jätkas ühiskonnakriitilist joonet ning keskendus sotsiaalse ja kultuurilise maailma segunemisele ja moraalsele tunnetusele. Teda peeti suurepäraseks jutustajaks, kes põimis loo esteetiliste tähelepanekutega – teema, mis paistis olevat tema jaoks vältimatu nii teatris, kriitikas kui ilukirjanduses.⁷⁴

1773. aastal reisis Diderot Venemaale, kus elas tema kirjutiste ustav lugeja Katariina Suur.⁷⁵ Aasta hiljem naases Pariisi, kuid halvenev tervis sundis teda maale kolima. Diderot suri 31.

⁶⁷ Correspondence Litteraire andis iga kahe nädala tagant ülevaate kõikidest olulistest kultuurisündmustest, mis sellel ajal Prantsusmaal aset leidsid. Sellel oli ustav lugejaskond ka välismaal. „Friedrich Melchior, baron von Grimm“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Melchior-Baron-von-Grimm#ref199160> (vaadatud 13.04.2018).

⁶⁸ Katariina Suur (1729–1796) oli Venemaa keisrinna aastatel 1762–1796. Ta kaasas oma riiki Euroopa kultuuri- ja poliitikaellu. Oldenbourg-Idalie, Zoe, „Catherine the Great“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Catherine-the-Great> (vaadatud 13.04.2018).

⁶⁹ Frederick Suur (1712–1786) oli Preisimaa kuningas aastatel 1740–1786. Ta oli suur prantsuse kultuuri austaja ja teda peeti valgustatud absoluutseks monarhiks. Anderson, Matthew Smith, „Frederick II“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Frederick-II-king-of-Prussia> (vaadatud 13.04.2018).

⁷⁰ Salongid olid Prantsusmaa valitsuse poolt sponsoreeritud kunstinäitused, mis toimusid alates 1667. aastast. Ürituste nimi tuleneb sellest, et näitus leidis aset Louvre’i Apolloni Salongi saalis. „Salon“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/Salon-French-art-exhibition> (vaadatud 13.04.2018).

⁷¹ May, Gita „Diderot, Denis: Survey of Thought“, 36.

⁷² *Ibidem*, 36–37.

⁷³ *Ibidem*, 37.

⁷⁴ May, Gita „Diderot, Denis: Survey of Thought“, 38–39.

⁷⁵ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 369.

juulil 1783, ja hoolimata tema usulistest vaadetest maeti ta kristlike kommete järgi Chapelle de la Vierge'i.⁷⁶

2.2 Voltaire

Voltaire ehk François-Marie Arouet sündis 20. veebruaril 1694. aastal Auvergne's. Tema sündi hoiti esimesed üheksa kuud saladuses, sest tema ema oli abielus kellegi teisega, isast on aga teada vaid niipalju, et tegu oli kohaliku musketäri ja nooraadlikuga. Voltaire'i ema suri, kui Voltaire oli seitsmene, ja kuna avalikkuse silmis oli tegu sohilapsega, tundis ta end noorena tihti kõrvalejäetuna ja üksildasena.⁷⁷ Osaliselt korvas tõrjutustunde tema kasuisa sidemed kõrgeadlikkonnaga, mis andsid talle head sotsiaalsed sidemed nii poliitilise kui ka kultuurilise eliidi hulgas. On teada, et noore Voltaire' käitumine jättis mõneti soovida, mistõttu kasuisa saatis ta kümneaastasena jesuiitide internaatikooli Collège Louis-Le-Grand, kus tal tuli väidetavalt taluda õpetajatepoolset seksuaalset väärkohtlemist. Sellest võis saada alguse tema põlgus usu ja tema umbusk preestrite ja munkade vastu.⁷⁸

Pärast jesuiitide koolist lahkumist soovis Voltaire'i kasuisa, et poisist saaks jurist, Voltaire'il endal polnud aga õiguslase karjääri vastu mingit huvi. Selle asemel proovis ta kätt diplomaatias, kuid mitte edukalt.⁷⁹ Katkestanud õpingud, leidis Voltaire tee Pariisi aristokraatide seltskonda, kus ta paistis silma oma terava ja intelligentse keelekasutuse ning luuleoskusega.⁸⁰ Kuid isegi tema kõrgetel positsioonidel sõbrad ei saanud teda alati päästa tema skandaalsete luuletuste põhjustatud tagajärgedest, ja nii pidi ta Pariisist ajutiselt põgenema. Kuna pahameele põhjuseks olnud luuletuste näol oli tegu lendlehtedel levitatud signeerimata värssidega, siis ei ole Voltaire'i autorlus siiski kindel.⁸¹

⁷⁶ Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography*, 429–430.

⁷⁷ Ekerwald, Carl-Göran, *Voltaire – elu ja mõtteviis*, 21–23.

⁷⁸ *Ibidem*, 26–28.

⁷⁹ *Ibidem*, 38–39.

⁸⁰ Turnovsky, Geoffrey, „The making of a name: a life of Voltaire“, *Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 17–30, 18.

⁸¹ Ekerwald, Carl-Göran, *Voltaire – elu ja mõtteviis*, 45.

Skandaale ja pahandusi, sealhulgas ka aastase vanglakaristuse tõid luuletused talle kaasa ka hiljem.⁸² Õnneks varustati teda vanglas viibimise ajal raamatutega ning tal oli võimalus ka kirjutamist jätkata. Tema enesekindlust suurendas ka see, et tema esimese näidendi „Oidipuse“ käsikiri oli Comédie-Française'i⁸³ poolt vastu võetud ning ootas lavastamist.⁸⁴ Vangis olles kirjutas ta valmis ka suure osa oma eeposest „La Henriade“ („Henriaad“).⁸⁵ Vangist vabanedes ei olnud aga tema tormiline iseloom vaibunud, ta sattus ühe duelli tõttu uuesti trellide taha, ja seejärel töötas ta Prantsusmaalt lahkuda ning Inglismaale suunduda, kus arvas oma annetel enam rakendust olevat.⁸⁶

Inglismaal viibis ta kokku kaks ja pool aastat, õppis inglise filosoofiat ja teadust ning külastas mitmeid kohalikke intellektuaale. Reaside jooksul teenis ta ära mitme erineva valitseja poolehoidu, kuid keeruliste rahvusvaheliste suhete tõttu oli seda ka kerge kaotada. Nii pälvis ta Preisimaa valitseja Frederick II soosingu, keda köitis mõttevahetus Voltaire'iga ja tema filosoofilised arutelud, kuid hiljem, vihastununa Voltaire'i käitumise pärast, karistas teda vangistusega. Sellegipoolest nägid prantslased Voltaire'i headest suhetest teiste riikide valitsejatega tulu tõusvat, soovides teda saadikuna või spioonina ära kasutada, ja see avas talle tee Versailles' kõrgele positsioonile.⁸⁷

Soovist saavutada finantsilist iseseisvust keskendus Prantsusmaale naasnud Voltaire jõukuse kasvatamisele, kuid kõrvalt hakkas ta uuesti aktiivselt tegelema tragöödiaga, võttes eeskujuks Inglismaal loetud näidendid. Järjest valmisid „Discours à milord Bolingbroke“ („Kõne milord Bolingbroke'ile“) (1730), „La Mort de César“ („Caesari surm“) (1735) ja „Eriphyle“ (1732), millest aga ühtegi ei saatnud eriline edu. Edukam oli tema katsetus „sentimentaalse komöödia“ žanris, 1736 aastal valmis „L'Enfant prodigue“ („Kadunud poeg“),⁸⁸ edukaks kujunes ka 1778. aastal valminud „Irène“.⁸⁹

⁸² Voltaire mõisteti vangi luuleridade eest, mis tegid nalja Orleans'i hertsogi Philippe II (1674–1723) üle, kes oli Prantsusmaa regent aastatel 1715–1723. Pomeau, Rene Henry, „Voltaire“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Voltaire>, (vaadatud 14.04.2018).

⁸³ Comedie-Francaise ehk Le Theatre-Francais on Prantsusmaa rahvusteater, mis asutati 1680. aastal. Asutajateks olid Moliere'i tuttavad näitlejad, kes pärast tema surma ühendasid jõud Marais'i teatris mängiva trupiga. „Comedie-Francaise“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Comedie-Francaise>, (vaadatud 14.04.2018).

⁸⁴ Ekerwald, Carl-Göran, *Voltaire – elu ja mõtteviis*, 51–52.

⁸⁵ *Ibidem*, 55.

⁸⁶ Turnovsky, Geoffrey, „The making of a name: a life of Voltaire“, 20.

⁸⁷ *Ibidem*, 21–22.

⁸⁸ Pomeau, Rene Henry, „Voltaire“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Voltaire> (vaadatud 10.04.2018).

⁸⁹ Goulburne, Russell, „Voltaire's masks: theatre and theatricality“, *Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 93–109, 94.

1734. aastal ilmus tema tuntuim kirjutis „Lettres philosophiques“ („Filosoofilised jutustused“), mida peetakse üheks 18. sajandi uudse mõttemaailma parimaks ilminguks. Teos põhineb Voltaire'i kogemustel Inglismaa ja inglastega, ja mitmel korral tuuakse kirjutises võrdlusi progressiivse inglise kultuuri ja ühiskonna ning tagurliku prantsuse kultuuri ja ühiskonna vahel. Näiteks rõhutab Voltaire Inglismaal valitsenud usuvabaduse fenomeni, vabaduse uskuda mida inimesed soovivad, samas kui Prantsusmaal oli usk pealesurutud.⁹⁰ Prantsusmaa võimud keelasid teose kohe pärast ilmumist ära ning andsid korralduse see põletada.⁹¹ Teose üle tekkinud skandaal sundis Voltaire'i põgenema Cirey'sse, Émilie du Châtelet⁹² juurde, kes oli suur Voltaire'i toetaja ja hea sõber.⁹³ Seal valmis tema teos „Traité de métaphysique“ („Traktaat metafüüsikast“), mis oli algselt mõeldud vaid Mme Du Châtelet'le ning mis avalikustati alles pärast Voltaire'i surma.⁹⁴

1747. aastal lahkus ta pankrotistuva Emilie du Châtelet' juurest ning läks peitu Maine'i hertsoginna maamajja, kus avastas enda jaoks uue ja sobiva kirjandusvormi. Peatselt valmisid tema esimesed jutustused „Vision de Babouc“ („Babouci nägemus“) (1748), „Memnon“ (1749) ja „Micromégas“ („Mikromegas“) (1752).⁹⁵

Voltaire'i teosed on valdavalt sügavalt ühiskonnakriitilised,⁹⁶ tavaks olnud normaalsuse ja mittenormaalsuses piire lõhkuvad, iroonilised.⁹⁷

Voltaire seisis tugevalt ka õigluse ja tolerantsuse eest, püüeldes sallivama ja paremini toimiva ühiskonna poole, mille heaks näiteks on tema 1763. aastal valminud töö „Traité sur la tolérance“ („Traktaat tolerantsusest“), kus ta väljendab arvamust, et tolerantsus on kõikide heade inimsuhete keskmeks. Traktaat valmis seoses kohtumõistmisega, kuspuhul domineeris

⁹⁰ Beeson, David; Cronk, Nicholas, „Voltaire: philosopher or *philosophe*“, *Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 47–65, 50.

⁹¹ Voltaire, *Lettres philosophiques* (Oxford, Basil Blackwell, 1958), toim. F.A. Taylor, 7.

⁹² Emilie le Tonnelier de Breteuil, marquise Du Chatelet-Lomont või Emilie du Chatelet (1706–1749) oli prantsuse filosoof, matemaatik ja füüsik. Voltaire oli tema armuke ja eluaegne intellektuaalne kaaslane. Detlefsen, Karen, „Emilie du Chatelet“ (2013), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/emilie-du-chatelet/>, (vaadatud 14.04.2018).

⁹³ Pomeau, Rene Henry, „Voltaire“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Voltaire> (vaadatud 10.04.2018).

⁹⁴ Beeson, David; Cronk, Nicholas, „Voltaire: philosopher or *philosophe*“, 52.

⁹⁵ Pomeau, Rene Henry, „Voltaire“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Voltaire> (vaadatud 10.04.2018).

⁹⁶ Iotti, Gianni, „Voltaire as story-teller“, *Cambridge companion to Voltaire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009.) toim. Nicholas Cronk, 109–125, 110.

⁹⁷ *Ibidem*, 115.

usuline konflikt, võimu ärakasutamine ja üldiselt ebaõiglus.⁹⁸ Samu probleeme käsitleb ta ka oma 1766. aasta töös „Le Philosophe ignorant“ („Ignorantne filosoof“).⁹⁹

Voltaire panustas mitmekülgsele *Encyclopédie* valmimisse. Lisaks sellele, et ta kirjutas sinna mitmeid artikleid, näiteks „Gens de Lettres“ („Haritlased“) ja „Imagination“ („Kujutlusvõime“), andis ta ka teistele entsüklopedistidele nõu. Näiteks oli ta d’Alemberti nõustaja ja õpetaja *Encyclopédie* „Discourse préliminaire“ kirjutamise ajal.¹⁰⁰ 1759. aastal ilmus Voltaire’i „Candide“, mida nagu *Encyclopédie*’dki, peetakse kujundlikult ukseks prantsuse valgustusajastu maailma ja mõtteviisi. Nagu paljud teised Voltaire’i teosed, on ka see täis ühiskonnakriitikat ja humoorikaid allusioone.¹⁰¹

Tema lühike „Dictionnaire philosophique“ („Filosoofiline sõnaraamat“), mille koostamise idee sai ta Preisimaa kuningalt, kui Voltaire tal Sanssouci lossis külas oli, ilmus 1764. aastal, ja ilmumisele järgnes käsk kõik eksemplarid põletada. Sellest hoolimata ilmus kirjutisest mitu trükki. Raamatu 4. trüki ilmumise puhul 1780. aastal pandi teose pealkirjaks „Antifilosoofiline sõnaraamat“, et opositsioon Voltaire’iga veelgi rohkem esile tuleks. 1769. aastaks oli sõnaraamatus kokku 118 artiklit.¹⁰²

Voltaire suri 30. mail 1778. aastal. Kuna ta oli tuntud jumalateotaja ning keeldus ka surivoodil jumalat tunnistamast, ei lubatud talle kristlikke matuseid. Siiski läks korda matta ta, küll ilma tseremooniata, Pariisi lähedale kloostrisse. Pärast rahvuskogu otsust 1791. aastal toodi Voltaire’i kirst piduliku protsessiooni saatel Pantheoni.¹⁰³

⁹⁸ Beeson, David; Cronk, Nicholas, „Voltaire: philosopher or *philosophe*“, 57.

⁹⁹ *Ibidem*, 58.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 60.

¹⁰¹ Iotti, Gianni, „Voltaire as story-teller“, 125.

¹⁰² Voltaire, *Filosoofiline sõnaraamat*, 386–387.

¹⁰³ Ekerwald, Carl-Göran, *Voltaire – elu ja mõtteviis*, 290–291.

3. Valitud *Encyclopédie* kunstifilosoofiliste artiklite analüüs

3.1 Ilu

„Enne, kui lähen süvitsi pingutust nõudva uurimise juurde selle kohta, kust ilu pärit on, tahan, kõneldes kõigi eest, kes sel teemal kirjutanud, tähelepanu juhtida, et mingi paratamatusena on kõige enam käsitlemist leidnud teemad inimestele ka kõige tundmatumad, ja üks sellistest, paljude teiste hulgas on ilu. Kõik arutlevad ilu üle: seda imetletakse looduse loomingus, seda nõutakse kunstnikelt, seda on omistatud või eitatud kõigil ajastutel, kuid ometi kui küsida parima ja peenema maitsemeelega inimeselt, kust ilu pärit on või mis on ilu olemus; mida tähendab ilu mõiste, mis on selle tõeline idee, selle täpne definitsioon; kas see on midagi absoluutset või suhtelist; kas on olemas olemuslik, igavene, muutumatu ilus, mida saaks võtta ilu reegliks ja mudeliks, või on pigem tegu iluga moe mõttes, kus inimene seisab silmitsi erinevate tunnetega, ja mille puhul tunnistatakse, et ei teata sellest midagi või laskutakse skeptitsismi. Kuis saab olla nii, et kõik pea kõik inimesed leiavad ilusa olemas olevat; et mõned on võimelised seda kogema, kuid nii vähesed teavad, mis see tegelikult on?”¹⁰⁴

See lõik, millega algab *Encyclopédies* Diderot' „Ilu” peatükk, sobib võtmaks kokku raskusi, millega ilu mõiste defineerijad on silmitsi seisnud. Kuidas defineerida defineerimatut? Raskesti defineeritavus on arvatavasti ka põhjuseks, miks ilu kontseptsioonid ajastute lõikes nii erinevad on. Ehkki see erinevus ise viitab arusaamale, et igal ajastul on oma, sellele ajastule omane arusaam ilust, ja see tähelepanek omakorda peaks tõestama ilu kontseptsiooni relatiivsust, võib ometi märgata, et kuigi kontseptsioonid muutuvad, on raskused ilu defineerimisel konstantsed. Selles peitub vastuolu: me arvame ära tundvat, mis on ilus, kuid selle defineerimisega jääme hätta.

¹⁰⁴ Avant que d'entrer dans la recherche difficile de l'origine du beau, je remarquerai d'abord, avec tous les auteurs qui en ont écrit, que par une sorte de fatalité, les choses dont on parle le plus parmi les hommes, sont assez ordinairement celles qu'on connaît le moins ; et que telle est entre beaucoup d'autres, la nature du beau. Tout le monde raisonne du beau : on l'admire dans les ouvrages de la nature : on l'exige dans les productions des Arts : on accorde ou l'on refuse cette qualité à tout moment ; cependant si l'on demande aux hommes du goût le plus sur et le plus exquis, quelle est son origine, sa nature, sa notion précise, sa véritable idée, son exacte définition ; si c'est quelque chose d'absolu ou de relatif ; s'il y a un beau essentiel, éternel, immuable, règle et modèle du beau subalterne ; ou s'il en est de la beauté comme des modes : on voit aussitôt les sentiments partagés ; et les uns avouent leur ignorance, les autres se jettent dans le scepticisme. Comment se fait-il que presque tous les hommes soient d'accord qu'il y a un beau ; qu'il y en ait tant entr'eux qui le sentent vivement où il est, et que si peu sachent ce que c'est?, Diderot, Denis, „Beau“ (1751), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

Miks me peame üht objekti ilusaks, teist aga mitte? Kas see tuleneb meie kultuurilisest kontekstist? Haridusest, mille puudumisel jääb ilu kättesaamatuks? Või on ilu universaalne idee, millel oma universaalsed vormid nagu harmoonia ja sümmeetria, mida tunneme ära sõltumata oma kultuurilisest taustast? Kas põhjus, miks tunneme ilu ära, on selles, et mäletame ilu ajast, mil olime ideede juures, nagu arvas Platon „Phaidroses”¹⁰⁵? Kas ilu pärineb jumalast, nagu leidis Augustinus „Pihtimustes”¹⁰⁶? Või on tegu inimese enda kategooriatega, mis võivad küll olla universaalsed (just nagu on universaalne püüd täiuslikkuse poole), kuid mis on samal ajal ka inimese enda, mitte objekti omadus, kuna ilu tajumine eeldab sisemist ilutunnet, nagu arvas Francis Hutcheson oma „Uurimuses ilu ja vooruse ideede päritolust”¹⁰⁷? Või on ilu korraga nii subjektiivne kui subjektiivne, nagu leidis Kant „Otsustusvõime kriitikas”¹⁰⁸?

Ilu mõiste ambivalentsust kirjeldab ka selle etümoloogia. Prantsuskeelse *beau, beauté* juured on rahvalikus ladinakeelses mõistes *bellitatem*, mis põhineb omadussõnal *bellus*, mis, nagu mainib Herbert Dieckmann „Ideede ajaloo sõnaraamatu” peatükis „Teooriad ilu kohta 19. sajandi keskpaigani”, ei tähistanud algselt sugugi ilusat: *bellus* oli deminutiiv sõnast *bonus*, „hea”. Sarnane segadus valitseb ka sõna germaani juurega: saksa *schön* kannab oma algses vormis tähendust „helge”, „rabav”, „tark”, „muljetavaldav”. Lihtsamat teed ei paku ka kreeka

¹⁰⁵ *There was a time when with the rest of the happy band they saw beauty shining in brightness. /.../ But all souls do not easily recall the things of the other world; they may have seen them for a short time only, or they may have been unfortunate in their earthly lot, and, having had their hearts turned to unrighteousness through some corrupting influence, they may have lost the memory of the holy things which once they saw. Few only retain an adequate remembrance of them; and they, when they behold here any image of that other world, are rapt in amazement./.../*

But of beauty, I repeat again that we saw her there shining in company with the celestial forms; and coming to earth we find her here too, shining in clearness through the clearest aperture of sense.

Platon, „Phaedrus” (360 B.C.), tõlk. Benjamin Jowett, *The Internet Classics Archive*, <http://classics.mit.edu/Plato/phaedrus.html> (vaadatud 22.04.2018).

¹⁰⁶ *Beauty is indeed a good gift of God; but that the good may not think it a great good, God dispenses it even to the wicked.* Augustinus, „De civitate Dei (City of God)” (426 AD), raamat XV, ptk. 22, *Christian Classics Ethereal Library*

<https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf102.iv.XV.22.html> (vaadatud 10.04.2018).

¹⁰⁷ *Since then there are such different Powers of Perception, where what are commonly called the External Senses are the same; since the most accurate Knowledge of what the External Senses discover, often does not give the Pleasure of Beauty or Harmony, which yet one of a good Taste will enjoy at once without much Knowledge; we may justly use another Name for these higher, and more delightful Perceptions of Beauty and Harmony, and call the Power of receiving such Impressions, an Internal Sense.* Hutcheson, Francis, „An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue” (1725),

The Collected Works and Correspondence of Francis Hutcheson, toim. Wolfgang Leidhold, (Indianapolis: Liberty Fund, 2004), 24.

¹⁰⁸ *Reiz und Annehmlichkeit mag für ihn vieles haben, darum bekümmert sich niemand; wenn er aber etwas für schön ausgiebt, so muthet er andern eben dasselbe Wohlgefallen zu: er urtheilt nicht bloß für sich, sondern für jedermann und spricht alsdann von der Schönheit, als wäre sie eine Eigenschaft der Dinge. Er sagt daher: die Sache ist schön, und rechnet nicht etwa darum auf Anderer Einstimmung in sein Urtheil des Wohlgefallens, weil er sie mehrmals mit dem seinigen einstimmig befunden hat, sondern fordert es von ihnen. Er tadelt sie, wenn sie anders urtheilen, und spricht ihnen den Geschmack ab, von dem er doch verlangt, daß sie ihn haben sollen;.* Kant, Immanuel, *Kritik der Urteilstkraft* (Leipzig: Reclam Verlag, 1986), 212–213..

keele kaudu lähenemine. Vanakreeka *kalos* tähistas lisaks ilusale ka moraalselt tunnustatud, kõrget sotsiaalset staatust omavat inimesi või ka kasulikku asja. Platoni jaoks tähendas ilu jällegi täielikku hüve.¹⁰⁹

Mõtteloolises plaanis lahknevad arusaamad ka selles küsimuses, kas tegu on nimisõna või omadussõnaga. See ei ole pelgalt keeleline, vaid ja filosoofiline küsimus. Nagu Herbert Dieckmann mainib, eelistavad empiritsistid ja positivistid kõneleda pigem ilust kui millegi omadusest¹¹⁰, – st. ilust, mis ei saa olla olemas ilma asjata, millele seda omadust omistada –, samas kui metafüüsikud eelistavad kõneleda ilust kui nimisõnast, st. millestki, millel on asjadest eraldiseisev eksistents, millest asjad võivad aga ei pruugi osa saada.¹¹¹

See on lühidalt kirjeldatuna see etümoloogiline ja kontseptuaalne ambivalentsus, milles nii Diderot kui tänapäevased filosoofiaentsüklopeediate koostajad püüavad ilu defineerides orienteeruda.

Nii Diderot' kui nüüdisaegsete entsüklopedistide puhul on ühine see, et ilu mõiste lihtne liigitus objektiivseks iluks ja subjektiivseks iluks, st iluks, mis on objekti omadus, ja iluks, mis on pelgalt subjekti positsioonil põhinev hinnang, ei ole piisav. Lisaks subjektiivse-objektiivse teljele olen võtnud ilu mõiste analüüsimisel arvesse ka absoluutse-relatiivse telje.

Kahe erineva telje kasutamine on siin paratamatu: raskused ilu defineerimisel on toonud kaasa ka definitsioonide mitmekesisuse – nagu näiteks Francis Hutchesoni käsitlusest¹¹² selgub, võib ilu olla küll subjektiivne, kuid samas universaalne. Sama võib teatud mõõndustega öelda ka Kanti ilu definitsiooni kohta, mis näeb ilu korraga nii subjektiivse kui subjektiülesena. Seega otsustasin jagada erinevad ilu määratlused kolmeks: objektiivne absoluutne ilu, subjektiivne absoluutne ilu ja relatiivne ilu.

Mõistelisest mitmeplaanilisuse juures on filosoofiajalooline perspektiiv see, mis aitab erinevate käsitluste laanes sihti leida. Laenates jaotust Herbert Dieckmannilt,¹¹³ saab lähenemist ilu mõiste definitsioonile vaadata – mõneti lihtsustatult – ajastupõhiselt. Nõnda võib antiigiperioodi lähenemist ilule kirjeldada läbi Platoni kui arusaama absoluutsest ilust, ilu ideest, milles osalemise läbi saab ilu osaks ka partikulaarsetele objektidele ning inimesest, kes

¹⁰⁹ Dieckmann, Herbert. "Theories of Beauty to the Mid-Nineteenth Century", *Dictionary of the History of Ideas*, toim. Philip P Wiener. Vol I, (New York: Charles Scribner's Sons, 1968), 195–206., 195–196.

¹¹⁰ *Ibidem*, 196.

¹¹¹ *Ibidem*, 196.

¹¹² Hutcheson, Francis, „An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue“ (1725), 24.

¹¹³ Dieckmann, Herbert. "Theories of Beauty to the Mid-Nineteenth Century", 196–206.

seda ilu ideed mäletab, ja keskajale omast arusaama ilust läbi Augustinuse visiooni ilu jumalikust iseloomust.¹¹⁴

Filsoofiaajaloolist traditsiooni pidi edasi liikudes, renessansiaega ja sellele järgnevat, kuni 18. sajandini väldanud perioodi iseloomustab mitmekesisus ilu mõistele lähenemises, mis kaasab lisaks absoluutsele, jumalikule ilule ka loodusliku ja kultuuripõhise ilu definitsiooni, nagu seda võib näha Père André kirjutises „Essai sur le beau“¹¹⁵ („Essee ilust“) (1741). Järgmist kontseptuaalset muutust saab märkida Francis Hutchesoni kirjutise „Enquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue“¹¹⁶ („Uurimus ilu ja vooreside ideede päritolust“) (1725) puhul, mis nägi ilu korraga nii subjektiivse kui absoluutsena: ilu on idee, mis kasvab subjektis endas võimena tajuda ilusat, kuid ilu ise on siiski absoluutne ning pigem objekti enda omadus.

Dieckemanni järgi läks Diderot veel sammu Hutchesonist kaugemale, defineerides ilu suhtena objekti ja subjekti vahel: Diderot' varasemate kirjutiste järgi on ilu meelekogemus, mis põhineb meist väljaspool asuva objekti omadustel. Siin tuleb mängu ka eespool mainitud kultuurilise tausta telg, mis, nagu Dieckmann mainib, asetab Diderot' ilukäsitluse valgustaja konteksti, mistõttu on mõistetav selle arusaama sarnasus sellele, kuidas nähti valgustusajal ka näiteks matemaatikat ja füüsikat. Nagu Dieckmann mainib, kasutas Diderot ilu mõistet esimest korda just teaduslikus tähenduses oma „Mémoires sur différents sujets de mathématiques“ („Mälestustest erinevatest matemaatilistest teemadest“) (1748), kus vaatles suhet mehaaniliselt tekitatud helide ja subjekti kogemuse vahel; just see suhe oli see, mis võis subjektis luua ilu aistingut.¹¹⁷

Empiirilist, vahetut kogemust oluliseks pidavat lähenemist iseloomustab David Hume, kes leidis, et ilu ole asjade vaid üksnes subjekti meelte omadus ning iga meel tajub ilu

¹¹⁴ *Beauty is indeed a good gift of God; but that the good may not think it a great good, God dispenses it even to the wicked.* Augustinus, „De civitate Dei (City of God)“ (426 AD), raamat XV, ptk. 22. *Christian Classics Ethereal Library*,

<https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf102.iv.XV.22.html> (vaadatud 10.04.2018).

¹¹⁵ *To give at the outset a general plan of my design, I say that there is an essential beauty, independent of any institution, even divine; that there is a natural beauty, independent of the opinion of men: finally that there is a species of beauty of human institution, which is arbitrary up to a certain point; three propositions that encompass my whole subject, that show the order that I must follow in treating it, and that already start, if I am not mistaken, to shed some light thereon, through the distinction that they make between the things that have often been customarily mixed together.*

André, Yves Marie, *Essay on Beauty* (1741), tõlk. Alan J. Cain, [e-raamat] (Porto: Ebook, 2010), kättesaadav: http://www-groups.mcs.st-andrews.ac.uk/~alanc/pub/c_andreessai/c_andreessai.pdf, ptk. 1 (vaadatud 17.05.2018).

¹¹⁶ Hutcheson, Francis, „An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue“ (1725), 25.

¹¹⁷ Dieckmann, Herbert. „Theories of Beauty to the Mid-Nineteenth Century“, 200.

erinevalt¹¹⁸; Kanti lähenemine seevastu, eristades ilu ülevusest, näeb ilu korraga nii subjektiivse kui üdisena: oma 1790. aastal ilmunud „Otsustusvõime kriitikas” kirjeldab ta otsustust, mis tehakse millegi ilu kohta samal ajal nii subjektiivsena kui ka indiviidiülesena.¹¹⁹

Raskused ilu mõiste defineerimisel näivad viitavat, et tegu võib olla mõistega, mille kohta käib Ludwig Wittgensteini „Tactatuses” nenditu: millest ei saa kõneleda, sellest on parem vaikida.¹²⁰ Nii 18. sajandi entsüklopedistid kui tänapäevased filosoofiasõnastike kirjutajad on selle raske ülesande sellest hoolimata ette võtnud. Kuidas, sellest annavad järgnevad peatükid põgusa ülevaate.

Järnevates peatükkides käsitlen nelja artiklit. Esimene ja peamine on Denis Diderot’ „Beau” („Ilu”), mis anti välja *Encyclopédie* I väljaandes aastal 1751. Teine artikkel on Oxfordi filosoofiasõnastikust, mille koostajaks oli Simon Blackburn.¹²¹ Kolmas artikkel pärineb Cambridge’i filosoofiasõnastikust, kus „ilu” artikli autoriks oli Susas L. Feagin, Missouri ülikoolist.¹²² Neljas artikkel on Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia internetiväljaandest, ning selle autoriks on Crispin Sartwell, kuulus anarhistlik filosoof.¹²³

3.1.1 Objektiivne absoluutne ilu

Absoluutne ilu on midagi püsivat, tõset ja jumalikku. Paljud teevad absoluutse ilu määratlemisel vea, nimetades seda täielikult objektiivseks. Absoluutne ilu ise ongi paljude filosoofide sõnul objektiivne, aga selle tajumine on alati subjektiivne. Ka mõned absoluutse

¹¹⁸ *Beauty is no quality in things themselves: It exists merely in the mind which contemplates them; and each mind perceives a different beauty. One person may even perceive deformity, where another is sensible of beauty; and every individual ought to acquiesce in his own sentiment, without pretending to regulate those of others. To seek the real beauty, or real deformity, is as fruitless an enquiry, as to pretend to ascertain the real sweet or real bitter. According to the disposition of the organs, the same object may be both sweet and bitter; and the proverb has justly determined it to be fruitless to dispute concerning tastes. It is very natural, and even quite necessary, to extend this axiom to mental, as well as bodily taste; and thus common sense, which is so often at variance with philosophy, especially with the sceptical kind, is found, in one instance at least, to agree in pronouncing the same decision.* Hume, David, *Essays moral, political and literary*, toim. T. H. Green ja T. H. Grose, (Indianapolis: Liberty Fund, 1987), 226.

¹¹⁹ *Reiz und Annehmlichkeit mag für ihn vieles haben, darum bekümmert sich niemand; wenn er aber etwas für schön ausgiebt, so muthet er andern eben dasselbe Wohlgefallen zu: er urtheilt nicht bloß für sich, sondern für jedermann und spricht alsdann von der Schönheit, als wäre sie eine Eigenschaft der Dinge. Er sagt daher: die Sache ist schön, und rechnet nicht etwa darum auf Anderer Einstimmung in sein Urtheil des Wohlgefallens, weil er sie mehrmals mit dem seinigen einstimmig befunden hat, sondern fordert es von ihnen. Er tadelt sie, wenn sie anders urtheilen, und spricht ihnen den Geschmack ab, von dem er doch verlangt, daß sie ihn haben sollen.* Kant, Immanuel, *Kritik der Urteilkraft*, 212–213.

¹²⁰ Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* (Oxfordshire: Routledge Classics, 2001), 3.

¹²¹ Blackburn, Simon, „Beauty“, 53.

¹²² Feagin, Susan L., „Beauty“, 75–76.

¹²³ Sartwell, Crispin (2016), „Beauty“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

ilu esindajad ei pruugi olla täielikult objektiivsed. Seega otsustasin absoluutse ilu peatüki alla tuua kõik need mainitud autorid, kes on rääkinud absoluutsest ilust, olgu see objektiivne või mitte.

Denis Diderot – *Encyclopédie*

Diderot alustab oma artiklit sissejuhatava lõiguga sellest, kuidas inimesed ei ole kunagi ajaloos olnud suutelised ilu tegelikult kuidagi defineerima või kirjeldama nii, et see sobiks kõigele, millele me seda mõistet omistame:

„Enne, kui lähen süvitsi pingutust nõudva uurimise juurde selle kohta, kust ilu pärit on, tahan, kõneldes kõigi eest, kes sel teemal kirjutanud, ja tähelepanu juhtida, et mingi paratamatusena on kõige enam käsitlemist leidnud teemad inimestele ka kõige tundmatumad, ja üks sellistest, paljude teiste hulgas on ilu. /.../ Kuis saab olla nii, et kõik pea kõik inimesed leiavad ilusa olemas olevat; et mõned on võimelised seda kogema, kuid nii vähesed teavad, mis see tegelikult on?”¹²⁴

Seejärel liigub ta edasi autoriteni, kes on üritanud ilu defineerida ning toob välja nende seletuste puudujäägid. Absoluutse ilu puhul alustab ta põgusalt Platoni mainimisega, tuues välja teosed, kus Platon on ilu teemat puudutanud. Tema kriitika Platoni vastu seisneb selles, et Diderot arvates suutis Platon oma töödes tuua välja küll näiteid sellest, mis on ilus ja mis mitte, aga ta ei pakkunud välja mingit õiget või lõplikku seletust sellele, mis ilu tegelikult on.

¹²⁴ Avant que d'entrer dans la recherche difficile de l'origine du beau, je remarquerai d'abord, avec tous les auteurs qui en ont écrit, que par une sorte de fatalité, les choses dont on parle le plus parmi les hommes, sont assez ordinairement celles qu'on connaît le moins ; et que telle est entre beaucoup d'autres, la nature du beau. /.../ Comment se fait-il que presque tous les hommes soient d'accord qu'il y a un beau ; qu'il y en ait tant entr'eux qui le sentent vivement où il est, et que si peu sachent ce que c'est?, Diderot, Denis, „Beau“ (1751), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

„Platon kirjutas ilust kaks dialoogi, „Phaedrius“ ja „Suur Hippias“: esimeses eelistab Platon õpetada, et ilu on, mitte mis see on; ning viimases räägib ta vähem ilust kui loomulikust armastusest selle vastu.“¹²⁵

Kõik, kes on Platoni töödega tuttavad, võivad sellele vastu vaielda. Siin tuleb meeles pidada seda, et Diderot näol oli tegemist ateisti ja humanistiga, kelle maailmakäsitlus pidi juba selle põhjuse pärast Platoni omast põhimõtteliselt erinema. Kui Platon püüdis oma ilu käsitluses ülima tõe ning millegi üleloomuliku poole, siis Diderot üritab võtta inimlikumat seisukohta. Seetõttu ei saa ta ka võtta Platoni käsitlust rahuldava selgituse või definitsioonina.

Platonile järgneb Püha Augustinus, kelle mõtetele pühendas Diderot palju rohkem ruumi. Siin ta arutleb pikemalt selle üle, kuidas ikkagi ühtsus saab olla ilu aluseks. Kuna Püha Augustinuse sõnul on ülimaks iluks ülim ühtsus ja selle poole pürgimine, siis Diderot vaidleb sellele vastu seisukohaga, et Püha Augustinus ei ürita siin mitte defineerida ilu vaid täiuslikkust. Diderot arvates on Püha Augustinus oma mõtetes need kaks mõistet kas segamini ajanud või nende lähtepunktid teadmatult omavahel sidunud. Diderot arvates on tegemist erinevate asjadega, millel on erinevad lähtepunktid.

Oxfordi filosoofiasõnastik

Oxfordi filosoofiasõnastik on väga Platoni- ja neoplatonismikeskne. Platonile ja ta kaasmõtlejatele on pühendatud suurem osa tekstist.

Erinevalt Diderot'st, on siin pandud Platonile palju rohkem rõhku, seletades ka pikemalt lahti tema seisukohad. Kui Diderot tõi enda tekstis välja vaid mõned Platoni tekstide pealkirjad ning ei seletanud sealjuures lahti Platoni vaateid, siis Oxfordi filosoofiasõnastik pühendab Platoni enda vaadete lahti kirjutamisele üle veerandi terve artikli mahust. Ära on mainitud Platoni intellektuaalse ja füüsilise ilu eristus, fenomeni hingeline ja üleloomulik pool jne:

¹²⁵ *Platon a écrit deux dialogues du beau, le Phedre et le grand Hippias : dans celui-ci il enseigne plutôt ce que le beau n'est pas, que ce qu'il est ; et dans l'autre, il parle moins du beau que de l'amour naturel qu'on a pour lui.* Diderot, Denis (1751) „Beau“, *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia/1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

„Seost füüsilise ja intellektuaalse ilu vahel vahendab valguse idee: mõistuse valguse (või headuse) ja päikesevalguse ning füüsilise ja intellektuaalse nägemuse vahel on sisemine analoogia.“¹²⁶

Edasi on liigutud neoplatonistide Plotinuse ja Püha Augustinuse juurde, kellele on pühendatud umbes sama pikk lõik kui Platonile. Plotinuse kohta mainitakse vaid seda, et tema „ilu“ definitsioon ei põhinenud heal või täiuslikul:

„Plotinuse ilu ei piirdu hea ega täiuslikuga. Terve sensoorne maailm on kaunis, sest valgustus siseneb materiaalsesse maailmasse läbi hingeliste vormide kehastusena.“¹²⁷

Püha Augustinuse puhul on välja toodud tema arusaam jumalikust ilust. Kuid erinevalt Diderot’st, kes keskendus tema käsitlese puhul tema püüdlikkusele täiuslikkuse poole, pole siin seda nii konkreetselt välja toodud. Lõigu neoplatonistidest lõpetab Dante nimeline äramainimine.

Cambridge’i filosoofiasõnastik

Cambridge’i filosoofiasõnastik alustab kolme kõige levinuma lähenemisega ilule, tuues nende juurde ka selgitusi ja vastuväited. See on kõige lähem sellele, mida me näeme Diderot teksti esimeses pooles. Kaks kolmest käsitlesest räägivad absoluutsest ilust:

„Esteetilist omadust peetakse sageli esteetilise väärtuse sordiks. Sellisena on arvatud seda olevat: (1) lihtne, defineerimatu omadus, mida ei saa defineerida mingite teiste omaduste

¹²⁶ *The connection between physical and intellectual beauty is mediated through the notion of light: there is an intrinsic analogy between the light of reason (or the Good) and the light of the sun, and between physical and intellectual vision.* Blackburn, Simon, „Beauty“, 53.

¹²⁷ *Plotinus beauty is not confined to the good or the perfect. The entire sensory world is beautiful, because it is via the embodiment of spiritual forms that light infuses the world of matter.* Ibidem, 53.

abil; (2) objekti omadus või hulk omadusi, mis võimaldavad objektil luua kindlat sorti meeldivat kogemust ükskõik millises sobivas vaatlajas;“¹²⁸

Esimesele toob artikkel juurde selle, et kui ilu on tõesti mingi defineerimatu omadus, siis me ei saagi sellele läheneda kontseptuaalselt vaid intuitsiooni ja maitse järgi, mis teeb sellest täiesti relatiivse omaduse. Kuid see jällegi välistab mõtte algse idee, et tegemist on millegi sõltumatuga.

Teise käsitluse puhul on välja toodud argument, et sellisel juhul peame me olema võimelised välja tooma just need omadused, mis teevad ilusast ilusa. Selle lahti seletamiseks on näiteks toodud kolm erinevat filosoofi, kes on uurinud seda, millised need omadused olla võiksid. Esimene väljatoodu ja ainus absoluutse ilu esindaja on Platon, kes oli arvamisel, et ilu olemus on täpne, ratsionaalne ja mõõdetav, ühtne ning kontekstist sõltumatu. Välja on toodud ka Hutchesoni määratlus, et ilus on see, mis tekitab meie peas mingi idee:

„Hutcheson arvas, et „ilu“ viitab „meis tärkavale ideele“, ja kõik objektid, mis seda ideed tekitavad, on ilusad.“¹²⁹

Cambridge'i filosoofiasõnastiku puhul on näha sarnasusi Diderot'ga nii erinevate vaadete eelnevas väljatoomises kui ka nende vastuvaidlemises. See omadus annab Cambridge'i filosoofiasõnastikule juurde usaldusväärsust, sest lisaks ülevaatele on kasutatud ka kriitilist lähenemist erinevatele käitlustele.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

¹²⁸ *An aesthetic property commonly thought of as a species of aesthetic value. As such, it has been variously thought to be (1) a simple, indefinable property that cannot be defined in terms of any other properties; (2) a property or set of properties of an object that makes the object capable of producing a certain sort of pleasurable experience in any suitable perceiver; Feagin, Susan L., „Beauty“, 75–76.*

¹²⁹ *Hutcheson held that 'beauty' refers to an "idea raised in us," and that any object that excites this idea is beautiful. Ibidem, 75–76.*

Stanfordi filosoofianetsüklopeedia läheneb erinevatele ilu käsitlustele laiemalt kui eelmised sõnastikud. Uute mõtete juures tuuakse välja seletus ja vastuargumendid. Artikkel algab peatükiga objektiivsusest ja subjektiivsusest, millest esimene iseloomustab absoluutset ilu.

„Kõige levinum põhiküsimus iluteoorias on see, kas ilu on subjektiivne – on „vaataja silmades“ – või on see ilusate asjade objektiivne omadus. Puhas versioon mõlemast näib olevat ebatõenäoline, seda erinevatel põhjustel mida me hakkame lahkama, ja mitmeid kordi on proovitud määrata subjektiivse ja objektiivse vaatenurga põhimõttelisi erinevusi või luua mõlemast mingit ülevaadet.“¹³⁰

Objektiivse ilu vastulauseks on öeldud, et ilu ei saa olla täiesti subjektiivne, sest ilu tunnetamine on seotud meie subjektiivse mõtlemisega ning maailm ilma vaatlajateta ei saa olla ilus või kole. Sissejuhatuses absoluutse ilu ajalukku on välja toodud Platon, Püha Augustinus, Plotinus ja Aristoteles. Räägitakse põgusalt ka 20. sajandi liikumisest selle vastu, et ilu ei oleks enam kunstiteostes niivõrd oluline. Tänapäevastest autoritest on välja toodud artikli enda autor Crispin Sartwell¹³¹, kelle arvates on ilu määratlemine nii subjekti kui ka objekti vahelises koostöös.

Absoluutsest ilust räägitakse ka kahes järgnevas peatükis, mis üldiselt käsitlevad viise, kuidas ilu filosoofiline kontseptsioon on läbi aja muutunud. Esimene peatükk räägib klassikalisest kontseptsioonist, kus on põhirõhk klassikalise kontseptsiooni seletamisel läbi antiikaja kunsti ja filosoofide ning 18. sajandi filosoofide. Teine peatükk räägib idealistlikust kontseptsioonist, mis keskendub antiikajale ning enamjaolt antiikaja filosoofidele.

Klassikalisest kontseptsioonist rääkiv peatükk algab kunstiajaloolase Heinrich Wölfflini tsiteerimisega, kes kirjeldab itaalia renessansi kui täiusliku proportsiooni ja täiusliku terviku õitseaga. Edasi on seletatud, milles klassikaline kontseptsioon seisneb, kes on sellest kirjutanud ja millistes kunstivormides me seda näeme.

¹³⁰ *Perhaps the most familiar basic issue in the theory of beauty is whether beauty is subjective—located ‘in the eye of the beholder’—or whether it is an objective feature of beautiful things. A pure version of either of these positions seems implausible, for reasons we will examine, and many attempts have been made to split the difference or incorporate insights of both subjectivist and objectivist accounts.* Sartwell, Crispin „Beauty“ (2016), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

¹³¹ Crispin Sartwell (sünd. 1958) on Ameerika Ühendriikide kirjanik ja filosoof. Ta õpetab filosoofiat Dickinsoni kolledžis ja teda kutsutakse isehakanud anarhistiks. „Crispin Sartwell“, *Thames & Hudson*, <https://thamesandhudson.com/authors/crispin-sartwell-67153> (vaadatud 14.04.2018).

„Klassikalise kontseptsiooni järgi koosneb ilu erinevate osade terviklikus ja sidusas asetuses, sõltuvalt proportsioonist, harmooniast, sümmeetriast ja sarnastest mõistetest. See on esmane läänelik kontseptsioon ilust, ja see on kehastunud klassikalises ja neoklassitsistlikus arhitektuuris, skulptuuris, kirjanduses ja muusikas, kusiganes neid leidub.“¹³²

Suurt rõhku on pandud Aristotelese kirjutistele, mis kirjeldavad tõelist ilu kui erinevate osade kindlat täiusliku koosmängu. See tähendab korda, sümmeetriat ja täpsust, mis vahel taanduvad matemaatilistele valemitele, aga ei pruugi. Selle näiteks on toodud Parthenon ja Polykleitose kaanon. Välja on toodud ka Vitruviuse seletus erinevate mõistete kohta, mis klassikalist traditsiooni kirjeldavad: kord, proportsioon ja sümmeetria. Aquino Thomas¹³³ jällegi tõi kolmeks ilu tingimuseks välja täiuslikkuse või täielikkuse, proportsiooni ja selguse või erksuse.

Hilisemate filosoofide puhul on välja toodud Francis Hutcheson, kes analüüsis ja kirjeldas matemaatilise stiili toimimist ning Edmund Burke, kes kirjeldas looduse ilu ja proportsiooni olulisust ja mitteolulisust erinevalt sellest, millest me räägime ja millele me seda omistame. Näiteks arutleb ta selle üle, millist proportsiooni peaksime me pidama ilusaks ja millist mitte.

Idealistliku kontseptsiooni puhul tutvustatakse lähemalt erinevate filosoofide selgitusi ilu kontseptsioonist. Ilu peitub ühtsuses, hinges, sümmeetrias. Ühtsuse moodustavad erinevad osad peavad samuti olema ilusad, aga need on ilusad vaid ühtsuse kontekstis. Ilu on jumalik ja tõene. Ilu muudab inimese täiuslikuks. Välja on toodud ka mitmed hilisemad filosoofid ja mõtlejad, kes on sellise jumaliku ilu üle arutlenud: Umberto Eco, Lord Shaftesbury, Friedrich Schiller, Georg Wilhelm Friedrich Hegel jne:

¹³² *The classical conception is that beauty consists of an arrangement of integral parts into a coherent whole, according to proportion, harmony, symmetry, and similar notions. This is a primordial Western conception of beauty, and is embodied in classical and neo-classical architecture, sculpture, literature, and music wherever they appear.* Sartwell, Crispin, „Beauty“ (2016), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

¹³³ Aquino Thomas ehk Thomas Aquinost (1225–1274) oli dominikaani munk ja katoliku vaimulik ja pühak, kes tegeles filosoofia, teoloogia ja juuraga. O’Callagan, John, „Saint Thomas Aquinas“ (2014), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/aquinas/> (vaadatud 14.04.2018).

„Sellel kontseptsioonil on olnud mitmeid väljendeid modernses ajastus, kaasa arvatud isikutes nagu Shaftesbury, Schiller ja Hegel, kelle kohaselt on esteetika või kunsti ja ilu kogemine peamine sild (või kui kasutada Platonismi mõisteid, trepp või redel) materiaalse ja hingelise vahel.“¹³⁴

Põgusalt on mainitud ka ilu võimalikku seost armastuse ja kiindumusega, mida illustreerivad Edmund Burke'i¹³⁵ ja Platoni kirjutised sellest, kuidas ilu nähakse teistes inimestes ja kuidas me selle ära tunneme.

Siin võib välja tuua ühe kõige suurema erinevuse Diderot ja Stanfordini entsüklopeedia vahel, milleks on prioriteetide erinevus. Kui Stanfordini filosoofiaentsüklopeedia teeb väga põhjaliku ülevaate paljudest erinevatest lähenemisest objektiivsele absoluutsele ilule, tuues välja mitmeid erinevaid näiteid ja arvamusi, siis Diderot kasutab oma võimalust olla subjektiivsem ning on oma otsustes palju valikulisem ja kohati ka pealiskaudsem. Kui Diderot arvates sai jumalapõhise ilu kokku võtta vaid paari näitega, siis Stanfordini filosoofiaentsüklopeedia teeb võimalikult objektiivse põhjaliku ülevaate.

3.1.2 Subjektiivne absoluutne ilu

Subjektiivse absoluutse ehk poolrelatiivse ilu all pean ma silmas sellist ilu, mida ei eksisteeri ilma subjekti ehk vaatleja olemasoluta. Selleks, et me saaksime midagi kutsuda ilusaks, peame me seda subjektiivselt tajuma. Tajumise protsessi juures ei ole midagi objektiivset või absoluutset. Siiski on mõned subjektiivse ilu määratluse esindajad maininud ka absoluutse ilu olemasolu ning seadnud neile kindlad tingimused. See väljendub enamasti selles, kui filosoof räägib ilust ja selle tunnetamisest kui täiesti subjektipõhisest toimingust, aga see ilu, mida subjekt tunnetab, on absolutismi tunnustega või täiesti absoluutne. Seega ei saa me nimetada nende käsitlusi täiesti relatiivseks iluks, kuna seal on olemas mingi absoluutsuse tunnus.

¹³⁴ *This conception has had many expressions in the modern era, including in such figures as Shaftesbury, Schiller, and Hegel, according to whom the aesthetic or the experience of art and beauty is a primary bridge (or to use the Platonic image, stairway or ladder) between the material and the spiritual.* Sartwell, Crispin, „Beauty“ (2016), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

¹³⁵ Edmund Burke (1730–1797) oli Iirimaaalt pärit poliititeoreetik, poliitik ja filosoof. Parkin, Charles William, „Edmund Burke“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Edmund-Burke-British-philosopher-and-statesman> (vaadatud 22.04.2018).

Denis Diderot – *Encyclopédie*

Filosoof, kelle põhimõtetele Diderot kõige rohkem aega ja ruumi pühendab, on Hutcheson. Tema teooriate lahtiseletamisele ja analüüsimisele on pühendatud mitmeid lehekülgi. Diderot teeb sissejuhatuse Hutchesonile öeldes, et tema käsitluse järgi ei peaks me enam keskenduma niivõrd sellele, mis on ilus, aga sellele, mis on nähtav. Meie nägemismeelele on sarnane meie ilu tajumise meel, n-ö kuues meel.

„Mr. Hutcheson, kuulus moraalse filosoofia professor Glasgow Ülikoolis lõi enda üksikasjaliku süsteemi: see küündib mõtlema mitte selle peale, mis on ilus, vaid selle peale, mis on nähtav. Nähtava all mõtleb ta seda, mis on loodud silmadega nägemiseks; ja mida Mr. Hutcheson mõtleb ilusa all, on kõik mis on mõeldud ilu sisemise tähenduse poolt haaramiseks.“¹³⁶

Siiski ei saa teda nimetada täielikult relatiivseks esteetikuks, kuna oma kuuenda meele abil tajume me ikkagi mingit ühtset absoluutset ilu. Ilu on idee, mis kasvab subjektis endas võimena tajuda ilusat. Kuues meel aitab meil lihtsalt näha ja konstrueerida seda ilu, see ei varieeru erinevate meelte vahel.

Subjektiivse absoluutse ilu määratlust kasutas ka Christian Wolff¹³⁷, kes ütleb, et me leiame ilu täiuslikkusest. Wolffi sõnul on absoluutne ilu või õige ilu see, mis tuleneb päris täiuslikkusest, mitte näilisest täiuslikkusest. Me tunneme ilu ära selle järgi, kas see on meile meeldiv või mitte.

¹³⁶ M. Hutcheson, célèbre professeur de Philosophie morale dans l'université de Glasgou, s'est fait un système particulier : il se réduit à penser qu'il ne faut pas plus demander qu'est-ce que le beau, que demander qu'est-ce que le visible. On entend par visible, ce qui est fait pour être aperçu par l'oeil ; et M. Hutcheson entend par beau, ce qui est fait pour être saisi par le sens interne du beau. Diderot, Denis, „Beau“ (1751), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

¹³⁷ Christian Wolff (1679–1754) oli Saksamaa valgustusajastu ratsionalistlik filosoof, kelle peamisteks uurimissuunadeks olid loogika ja metafüüsika. Hettche, Matt „Christian Wolff“ (2014), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/wolff-christian/> (vaadatud 15.04.2018).

„Mr. Wolf väidab enda „Psühholoogias“, et kui on olemas asju, mis meile meeldivad, siis on ka neid, mis ei meeldi; ja see on see erinevus, mis määrab ilusa ja inetu: mis meile meeldib, on ilus, mis mitte, on kole. Ta lisab, et ilu peitub täiuslikkuses..“¹³⁸

Sellele vaidleb Diderot vastu väitega, et meie jaoks on meeldivad asjad, mis ei ole ilusad (näiteks toit, lemmikraamat) ning ilusad on asjad, mis meile ei pruugi olla meeldivad (äike, vihm, ämblikuvõrk).

Diderot mainib ära ka Jean-Pierre de Crouzasi¹³⁹ ja Yves Marie André¹⁴⁰, kes tegelesid kas enamjaolt subjektiivse iluga või suutsid võrdselt välja tuua relatiivse ja absoluutse ilu erinevused. Crouzas taandab ilu omadused mitmekesisuse, ühtsuse, regulaarsuse, korra ja proportsiooni peale, mis Diderot arvates saavad üldse käia ainult mingite arhitektuuriliste või muude laiade mõistete kohta, kuid mitte sõnade või mõtete kohta.

Teine väljatoodu Yves Marie Andre arvab, et osa ilust on absoluutne ja osa relatiivne – nimelt on tema arvates olemas nii mingid igavesed ilu reeglid kui ka inimhinge enda arvamused ilust. Ta oli ka arvamusel, et ilus on see, mis on kasulik. Ta jagas ilu liigid üldiselt kolmeks. Kõik kolm liiki puudutavad mingil määral absoluutset ilu: vajalik ilu, arbitraarne ilu ja looduslik ilu. Vajalikkude ilu iseloomustab tervik ja proportsioon, aga ka kokkuleppelisus, mis teeb sellest poolenisti absoluutse ja poolenisti subjektiivse ilu määratluse. Looduslik ilu tuleneb loodusest ja selle imiteerimisest, aga sinna alla läheb ka looduse subjektiivne tajumine ja selle subjektiivne peegeldamine. Tehislik ilu (osaliselt ka arbitraarne) põhineb enamasti sotsiaalsetel konstruktsioonidel, aga hõlmab endas ka geeniususe ilu, mida peetakse absoluutseks. Andre Jesuite'i käsitlusega on Diderot kõige rohkem rahul. Tema arvates suutis Andre kõige paremini näha ilu seletamise probleemi sügavust ja keerulisust.

¹³⁸ M. Wolf dit, dans sa *Psychologie*, qu'il y a des choses qui nous plaisent, d'autres qui nous déplaisent ; et que cette différence est ce qui constitue le beau et le laid : que ce qui nous plait s'appelle beau, et que ce qui nous déplaît est laid. Il ajoute, que la beauté consiste dans la perfection.. Diderot, Denis, „Beau“ (1751), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

¹³⁹ Jean-Pierre de Crousaz (1663–1750) oli Šveitsi päritolu teoloog ja filosoof. „Jean-Pierre de Crousaz“ *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Jean-Pierre-de-Crousaz> (vaadatud 15.04.2018).

¹⁴⁰ Yves Marie André või le Père André (1675–1764) oli jesuiidist teoloog, filosoof, matemaatik ja intellektuaal. Campbell, Thomas. "Yves Marie André." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 1. (New York: Robert Appleton Company, 1907), <http://www.newadvent.org/cathen/01469c.htm> (vaadatud 15.04.2018).

„Isake André jaotab targalt ja filosoofiliselt ilu erinevateks liikideks; ta defineerib neid täpsusega: aga kusagil tema teoses ei leidu ei selle žanri ega ka üldiselt ilu definitsiooni, kui just mõlemad ei koosne Püha Augustinuse seletatud ühtsuses. Ta kirjutab lõpmatult korrastatusest, proportsioonist, harmooniast jne, aga ei maini kordagi oma mõtete algupära.“¹⁴¹

Ka Denis Diderot enda ilu määratlus on osaliselt subjektiivne absoluutne, eristades ilu päris iluks ja relatiivseks iluks. Ta küll ütleb, et absoluutset ilu ei ole tema arvates olemas, aga selle töö raames sobib tema määratlus subjektiivse absoluutse ilu määratluse alla, sest ta nendib, et päris ilu on osaliselt ka miski absoluutne, aga tuleneb siiski subjektist.

Oxfordi filosoofiasõnastik

Oxfordi filosoofiasõnastik toetub peaaegu ainult Platonile ja neoplatonistidele, jätmata käsitlemata hilisemaid arusaamu. Subjektiivsusele viidatakse vaid artikli viimases lauses:

„Uurimine, kuidas subjekti kontseptsioon nendesse [absolutismi] piirangutesse sobituvad, on Kanti „Otsutusvõime kriitika“ teema.“¹⁴²

See nimetab küll ära Kanti ja tema kalduvuse subjektiivsuse poole, aga erinevalt Platonist ja neoplatonistidest ei seletata siin midagi enamati lahti. Diderot jällegi pühendas just ilu subjektiivsuse käsitlejatele rohkem leheruumi, pidades neid tähtsamateks ja läbimõeldumateks.

¹⁴¹ *Le P. André distribue avec beaucoup de sagacité et de philosophie le beau en général dans ses différentes espèces ; il les définit toutes avec précision : mais on ne trouve la définition du genre, celle du beau en général, dans aucun endroit de son livre, à moins qu'il ne le fasse consister dans l'unité comme S. Augustin. Il parle sans cesse d'ordre de proportion, d'harmonie, etc. mais il ne dit pas un mot de l'origine de ces idées.* Diderot, Denis, „Beau“ (1751), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

¹⁴² *Discovering how there can be a concept subject to these constraints is the topic of Kant's Critique of Judgment.* Blackburn, Simon, „Beauty“, 53.

Cambridge'i filosoofiasõnastik

Erinevalt Oxfordi filosoofiasõnastikust on siin pandud hilisematele käsitlustele rohkem rõhku. Kanti puhul räägitakse, milline oli Kanti ilu määratluseni jõudmise protsess, mida ta selleks uuris.

„Kant seletas ilu olemust läbi selle, et ta analüüsis otsustusi selle üle, et miski on ilus. Sellised otsustused viitavad vaatleja kogemusele.“¹⁴³

Välja on toodud kokkuvõte sellest, kuidas Kanti arvates otsustusjõud mõjutab esteetikat. Kuigi Kanti ilu otsustus on praktikas subjektiivne, põhineb see ikkagi mingil indiviidiülesel üldisel nõusolekul, mida me saame pidada absoluutseks.

Teine keda mainitakse on Hutcheson, kelle kohta öeldakse vaid seda, et tema järgi on ilu mingi idee, mis meis kerkib. Ning ilus on kõik, mis selle idee meis tekitab. Ka Diderot kirjutas pikalt Hutchesonist ja tema vaadetest, kuid kuna Kant oli veidi hilisem mõtleja, siis sellest tulenevalt kasutas Diderot laialdasemalt antud vaate esindamiseks just Hutchesoni, mitte Kanti.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia teeb esimesena eristuse objektiivse ja subjektiivse ilu all, kus suurem osa subjektiivse ilu näidetest käivad siin subjektiivse absoluutse alla. Seal defineeritakse subjektiivset ilu kui ilu, mis on n-ö vaataja silmades. Lisatakse, et ei ole olemas ainult täiesti objektiivset või ainult täiesti subjektiivset ilu.

Pikemalt räägitakse Kantist ja Hume'ist, kelle mõlema arvates on ilu tajumine ja kogemine enamasti subjektiivne. Ning neid kutsutakse seetõttu entsüklopeedias intersubjektiivseteks, sest nagu ka seal ära märgitakse, on nende ilu tajumises ka absoluutseid aspekte – näiteks aja

¹⁴³ Kant explained the nature of beauty by analyzing judgments that something is beautiful. Such judgments refer to an experience of the perceiver. Feagin, Susan L., „Beauty“, 75–76.

mõju teostele ja kuidas nende väärtus sellega kasvab, mingi üksmeel millegi väärtuse suhtes jne.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia kirjeldab, kuidas pärast Kanti ja Hume'i tekkisid ilu määratlused, mis olid oma olemuselt täiesti subjektiivsed (siin relatiivsed). Pärast seda tekkis uute ilu määratluste loomistes väike paus. Edasi minnakse tänapäevaste autoritega, näiteks nagu G.E. Moore¹⁴⁴ ja Crispin Sartwell, kes uskusid, et ilu peitub subjekti ja objekti vahelises koostöös ja eraldiseisvalt seda ei ole.

„Sarnaselt omistab Crispin Sartwell oma raamatus „Six Names of Beauty“ (2004) ilu mitte eksklusiivselt subjektile ega objektile, vaid nendevahelisele suhtele, ja veelgi enam ka situatsioonile või keskkonnale, kuhu nad on sisestatud.“¹⁴⁵

Mainitud on ka Alexander Nehamas¹⁴⁶, kes oma teoses „Only a Promise of Happiness“ („Vaid lubadus õnnest“) (2007) tõi välja huvitava ilu määratluse kontseptsiooni, kus ilu on küll objekti ja subjekti vaheline, aga selle sotsiaalne dimensioon on mitmekordselt suurema mastaabi ja väärtusega kui kõnealused objektid või üksikud subjektid.

Subjektiivsest absoluutsest ilust kirjutatakse ka hedonistlike ilu kontseptsioonide peatükis, kus tehakse ülevaade Hutchesoni, Hume'i ja Kanti määratlustest. Seda võib leida ka peatükis „Use and Uselessness“ („Kasulikkus ja kasutus“). Seal peatükis on esindatud need filosoofid, kes võrdustavad või seovad omavahel ilu ja kasulikkuse. See tähendab seda, et kui miski on kasulik, siis see on ilus ning midagi ilusat on ka midagi kasulikku või praktilist. Välja on toodud erinevaid seda vaadet esindavaid filosoofe alates Diogenes Laertiusest kuni Berkeleyni (18. sajand). 20. sajandist on toodud väga heaks näiteks Ananda

¹⁴⁴ G.E Moore ehk George Edward Moore (1873–1959) oli Inglise filosoof, kes tegi Cambridge'i ülikoolist ühe analüütilise filosoofia olulisema keskme. Huvitus enim eetikast, epistemoloogiast ja keelefilosoofiast. Baldwin, Tom, „George Edward Moore“ (2004), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/moore/> (vaadatud 15.04.2018).

¹⁴⁵ Similarly, Crispin Sartwell in his book *Six Names of Beauty* (2004), attributes beauty neither exclusively to the subject nor to the object, but to the relation between them, and even more widely also to the situation or environment in which they are both embedded. Sartwell, Crispin (2016), „Beauty“, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

¹⁴⁶ Alexander Nehamas (1946–) on Princetoni ülikooli filosoofia professor, Ta on oma elus uurinud Nietzschet, Sokratest, Platonit ja esteetikat. „Alexander Nehamas“, *Princeton University*, <https://scholar.princeton.edu/nehamas/home> (vaadatud 15.04.2018).

Coomaraswamy¹⁴⁷, kes väitis, et näiteks katedraal ei ole ilusam kui lennuk, sest nad esindavad erinevaid funktsioone võrdsel määral.

„Ananda Coomaraswamy, tseilonlasest ja inglasest teadlane, kes uurib India ja Euroopa keskaja kunsti, lisab et ilus kunstiteos või käsitöö väljendub selle otstarbes.“¹⁴⁸

Ka siin on näha põhjalikku ülevaatlikkust ja head süsteemi, kuhu Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia on erinevad mõtlejad ja nende mõtted paigutanud. Erinevalt Diderot’st räägitakse siin ka kõrvalistest funktsioonidest ja hilisematest käsitlustest – näiteks nagu ilu ja armastuse seos, 20. sajandi mõtlejad jne.

3.1.3 Relatiivne ilu

Relatiivse ilu all pean silmas ilu määratlusi, millel ei ole juures ühtegi absolutismi tunnust – ilul ei ole kindlaid tunnuseid, ei ole kindlaid ühisosi. Ilu tunnetamine sõltub erinevates faktoritest ja varieerub indiviidide vahel. Seetõttu ei ole seda võimalik ka läbi mingite ühisosade defineerida.

Denis Diderot – *Encyclopédie*

Denis Diderot jagas enda ilu määratluse kohaselt ilu kaheks: päris ilu ja relatiivne ilu. Relatiivse ilu all mõtleb Diderot suuremas osas seda, mille nägemisel ja mille ilu tuvastamisel kasutame me mingisugust võrdlust. Relatiivne ilu ja selle mõistmine sõltub tema sõnul objekti suhtest kõige muuga. Seda seletab ta erinevate suhete läbi (pr. keeles *rapport*):

¹⁴⁷ Ananda Kentish Coomaraswamy (1877–1947) oli Sri Lankalt pärit india kunsti ja kultuuri uurija ja ajaloolane. „Ananda Kentish Coomaraswamy“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Ananda-Kentish-Coomaraswamy> (vaadatud 15.04.2018).

¹⁴⁸ Ananda Coomaraswamy, *the Ceylonese-British scholar of Indian and European medieval arts, adds that a beautiful work of art or craft expresses as well as serves its purpose*. Sartwell, Crispin, „Beauty“ (2016), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

„Seega kutsun ma endast väljaspool ilusaks kõike, mis sisaldab endas seda, mis äratav minus idee nendest suhetest; ja kutsun endast sõltuvalt ilusaks kõike, mis äratav minus selle idee.“¹⁴⁹

Suhete all mõtleb ta üldiselt erineva mõistmise toimimist, mis võtab arvesse mingeid teisi faktoreid. Ta jagab ka need suhted eraldi kolmeks: päris suhted, tajutavad suhted ja intellektuaalsed või fiktiivsed suhted, millest viimaseid omistavad inimesed ise erinevatele objektidele. Need erinevad suhted on tema sõnul just need ühisosad, mis me leiame kõigest ilusast. Kuigi ta ütleb, et ilul on mingid kindlad ühisosad (siin siis suhete näol), ei saa me seda nimetada siiski absoluutseks, sest need suhted on omakorda varieeruvad olenevalt inimesest:

„Ilu on mõiste, mida me kasutame loetamatute asjade puhul: aga mis iganes erinevus nende asjade vahel olla võib, me kas rakendame seda mõistet valesti, või ongi kõikides nendes asjades mingi omadus, mille suhtes käitub mõiste „ilu“ märgina.“¹⁵⁰

Diderot toob sisse ka väga olulised faktorid, mis kindlasti muudavad seda, kuidas me ilu tajume. Näiteks on suureks faktoriks keel, mille loodud keskkonnas meie mõttemaailm välja kujuneb:

„Aga kui inimesed paluvad mul nõustuda ilu üldise mõistega koos kõigi asjadega, mis sellega tähistatud on, siis kas nad mõtlevad seda ainult enda keeles? Kas see definitsioon peaks käima ainult nende jaoks, mida me kutsume ilusaks prantsuse keeles, või kõigi nende jaoks, mida me kutsume ilusaks heebrea, süüria, araabia, kaldea, kreeka, ladina, inglise ja itaalia keeles, ning kõikides keeltes, mis on kunagi olnud, on ja tekivad?“¹⁵¹

¹⁴⁹ *J'appelle donc beau hors de moi, tout ce qui contient en soi de quoi réveiller dans mon entendement l'idée de rapports ; et beau par rapport à moi, tout ce qui réveille cette idée.* Diderot, Denis, „Beau“ (1751), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

¹⁵⁰ *Beau est un terme que nous appliquons à une infinité d'êtres : mais quelque différence qu'il y ait entre ces êtres, il faut ou que nous fassions une fausse application du terme beau, ou qu'il y ait dans tous ces êtres une qualité dont le terme beau soit le signe.* Diderot, Denis, „Beau“ (1751), *Ibidem*.

¹⁵¹ *Mais quand on demande que la notion générale de beau convienne à tous les êtres qu'on nomme tels, ne parle-t-on que de sa langue, ou parle-t-on de toutes les langues ? Faut-il que cette définition convienne seulement aux êtres que nous appelons beaux en français, ou à tous les êtres qu'on appellerait beaux en hébreu, en syriaque, en arabe, en chaldéen, en grec, en latin, en anglais, en italien, et dans toutes les langues qui ont existé, qui existent, ou qui existeront?* Diderot, Denis, „Beau“ (1751) *Ibidem*.

Oluline on vaadata, kuidas on mingis keeles ilule lähenetud, mitu erinevat mõistet selle kohta loodud on ja kuidas need teineteisest erinevad. Teine oluline faktor on aeg, mis muudab peaaegu alati kas mingi teose väärtust või siin väärtuse suurust ehk teisisõnu seda, kui ilusaks seda peetakse:

„Kui keegi tahab, et ilu üldine mõiste käiks kõikide ilusate asjade kohta, siis kas ta mõtleb ainult neid asju, millele me seda epiteeti nüüd ja praegu omistame, või neid asju, mida me oleme ilusaks pidanud maailma sünnist saadik, mida peeti ilusaks viis tuhat aastat tagasi, kolm tuhat kolmikmiili eemal, ja mida peetakse ilusaks tulevatel sajanditel; neid asju, mida me pidasime ilusaks lapsepõlves, täiskasvanueas ja vanaduses; neid, mida imetletakse lihvitud ühiskondades ja neid, mis võluvad metslasi? Kas selle definitsiooni taga olev tõde on kohalik, täpne ja hetkeline?“¹⁵²

Ta toob välja ka kaksteist otsustuse mitmekesisuse alust, mis mõjutavad seda, kuidas ja kas me ilu näeme ja seda mõistame, mis on nende suhete loomise ja kujunemise alused. Esimene on tingimus, et ei tohi olla liiga palju suhteid, sest sellisel juhul ei suuda ilu nendega sammu pidada, sest me peame olema võimelised seda hoomama, et seda ilusaks pidada. Teine on otsustuste väärtus ning nende suhe teiste väärtustega. Siin tuleb küsida seda, kas mingi otsustus on väärtuslikum kui teine ning kas mingi otsustus suudab eksisteerida või väljendada ilu ilma teiste otsustuste kohaloluta. Kolmas on otsustuste ühiskondlik faktor ehk see, kuidas erinevad ühiskondlikud normid mõjutavad meie otsustust. Neljas on teadvustamine, et ühiskondlikud institutsioonid võivad hävitada loomulikke otsustusi, sest nad mõjutavad meie mõttemaailma väga suurel määral. Viies on subjekti teadmiste ja talendi varieerumine, ehk siin tuleb mängu subjekti enda kogemused otsustuse kujunemisel.

Kuues on inimeste vastuvõtmatus informatsiooni puhul või vaeleusaamad, mis tähendab seda, et kas tahtlik või tahtmatu väheinformatiivsus võib viia välja teistsuguste otsustusteni. Seitsmes on märkide väärti või poolik mõistmine, näiteks nagu kunstiteose vaatamine ilma mõistmata värvide või sümbolite tähendust. Kaheksas on arusaam, et igal objektil on mingid

¹⁵² *Quand on exige que la notion générale de beau convienne à tous les êtres beaux, parle-t-on seulement de ceux qui portent cette épithète ici et aujourd'hui, ou de ceux qu'on a nommés beaux à la naissance du monde, qu'on appelait beaux il y a cinq mille ans, à trois mille lieues, et qu'on appellera tels dans les siècles à venir ; de ceux que nous avons regardés comme tels dans l'enfance, dans l'âge mûr, et dans la vieillesse ; de ceux qui font l'admiration des peuples policés, et de ceux qui charment les sauvages ? La vérité de cette définition sera-t-elle locale, particulière, et momentanée?* Diderot, Denis, „Beau“ (1751), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia/1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 22.04.2018).

täiuslikud ja mingid mittetäiuslikud omadused, mis võib jällegi laialt varieeruda. Üheksas on lihtne inimeste meelte erinevus, eriti maitse erinevus. Kümnes on kõrvaliste ja ebaoluliste segajate mõju otsustustele, ehk kõrvaliste mõtete, mitteseostuvate isiklike kogemuste jne mõju. Üheteistkümnes on arusaam, et meie otsustust ja arvamust mõjutab absoluutselt kõik meie ümber. Kaheteistkümnes on millegi automaatselt ilusaks pidamine, mida Diderot kutsus ka vääraks otsustuseks.

Cambridge'i filosoofiasõnastik

Cambridge'i filosoofiasõnastikuks räägitakse kahest relatiivse ilu esindajast. Esimene on Archibald Alison¹⁵³, kelle poolt on välja toodud arvamus, et tegelikult ei olegi võimalik leida ühisosa kõigis nendes asjades, mida me ilusaks peame:

„Archibald Alison arvas, et on võimatu leida ühisosi kõiges, mida me peame ilusaks. Santayana uskus, et ilu on „nauding, mida peetakse asja omaduseks“, ja ei vaielnud vastu sellele, et on mingeid omadusi, mis seda naudingut tekitavad.“¹⁵⁴

Teine on Santayana¹⁵⁵, kes ei toonud samamoodi välja ühtegi kindlat ühisosa või tunnust ilule.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

Santayanast on räägitud pikemalt entsüklopeedia peatükis objektiivsusest ja subjektiivsusest. Santayana arvates on ilu objektifitseeritud meeldivus, mis põhineb objektil sel määral kui sellel objektil on subjektiivne tasand. Santayana ütleb, et ilu on mingisugune positiivne emotsioon, mingisugune nauding:

¹⁵³ Archibald Alison (1757–1839) oli šoti päritolu preester, esseist ja esteetik. Carter, Philip, „Archibald Alison“ (2005), *Oxford Dictionary of National Biography*, <http://www.oxforddnb.com/view/article/348> (vaadatud 15.04.2018).

¹⁵⁴ Archibald Alison held that it is impossible to find any properties common to all those things we call beautiful. Santayana believed beauty is “pleasure regarded as a quality of a thing,” and made no pretense that certain qualities ought to produce that pleasure. Feagin, Susan L., „Beauty“, 75–76.

¹⁵⁵ George Santayana (1863–1952) oli filosoof, poeet ja kultuurikriitik, kes kuulus pragmaatikute ja naturalistide koolkonda. Coleman, Martin, „George Santayana“ (2014), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/santayana/> (vaadatud 15.04.2018).

„Näiteks, nagu oleme näinud, Santayana küll viitab objekti poole või kogemuse poole, mis põhjustab naudingut, aga empaatiliselt seletab ilu kui mingit sorti naudingut.“¹⁵⁶

3.1.4 Ilu käsitluste võrdluste kokkuvõte

Juba esmapilgul on selge, et Diderot' ja tänapäevaste entsüklopedistide käsitlused erinevad suuresti. Et nende käsitluste erinevusest hoolimata neid võrreldavaks teha, olen arvesse võtnud kontekstuaalse teljestiku, mis jaotab lähenemise erinevused ja sarnasused kolmel erineval teljel: filosoofiaajaloolisel teljel, kultuurikonteksti teljel ning teljel, mis kirjeldab lähenemist entsüklopeedia funktsiooni.

Filosoofiaajaloolisel teljel on käsitletavad mõtlejad ja nende teooriad arusaadavalt erinevad, nii näiteks ei olnud Diderot' Entsüklopeedia ilmunise ajaks Kanti „Otsustusvõime kriitika” veel ilmunud ja seetõttu Kanti lähenemist ilule Entsüklopeedias ka ei käsitleta. Sama juhtus relatiivse ilu esindajatega, Santayana ja Alisoniga, kes tegid ilust midagi täiesti relatiivset pärast Diderot' surma. Kui me vaatame aga Diderot' käsitletud filosoofe, siis nende esitlusviis ja otsustuste esitamise laad sarnaneb teiste sõnastike omaga. Enamasti on toetunud ajaloo teljele. Ainsaks erandiks on Oxfordi filosoofiasõnastik, kus käsitleti ainult Platonit ja neoplatoniste.

Kultuurilise tausta teljel on määravaks autori kultuuriline keskkond, mis annab ühtedele kontseptsioonidele suurema kaalu kui teistele – näiteks võib aimata, et valgustusaja mõtlejale omaselt on Diderot'ile Hutchesoni ideed sümpaatsemad kui näiteks Augustinuse omad.

Kõige silmatorkavamad erinevused Diderot' ja nüüdisaegsete entsüklopeediliste käsitluste vahel tulevad ilmsiks teljel, mis puudutab arusaama entsüklopeedia funktsioonist. Kui nüüdisaegsete entsüklopedistide puhul näib olevat peamiseks sihiks lugeja informeerimine erinevatest käsitlustest, siis Diderot' puhul on tegu pigem esseistliku tekstiga, kust ei puudu ka autori seisukoht sellest, kuidas asjad „tegelikult on”, mis omakorda võimendab autori kultuurilise tausta kohaolu tekstis ning sellega ka kultuurikonteksti telge. Erinevates entsüklopeediates esitatud ilukäsitlusi analüüsid on kõik nimetatud kolm telge enesestmõistetavalt ja lahtiseletamata arvesse võetud, ehkki bakalaureusetöö maht ja aeg ei võimalda nende laiali laotatud ja selgitavat esitlust.

¹⁵⁶ Santayana, for example, as we have seen, while still gesturing in the direction of the object or experience that causes pleasure, emphatically identifies beauty as a certain sort of pleasure. Sartwell, Crispin, „Beauty“ (2016), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

3.2 Kujutlusvõime

„Mõistus eal ei mõtle kujutluseta (kr. k. *phantasia*),” mainis Aristoteles „De Animas”¹⁵⁷ – sedastus, mis peaks andma kujutlusvõime käsitlesele filosoofiaajalooliselt tähenduse ja ehk ka suuna. Piisab aga pilgust filosoofia ajaloole, et selguks, et selle suuna hoidmisel on olnud kõike muud kui järjekindlad ning kujutlusvõime mõiste erineb käsitleseti palju. Nii peavad Gregory Currie ja Ian Ravenscroft kaks ja pool tuhat aastat hiljem, 2002. aastal raamatus „Recreative Minds: Imagination in Philosophy and Psychology” vajalikuks hoiatada, et kujutlusvõimet ei tohiks ajada segamini eksliku uskumusega.¹⁵⁸ Seega on kahe tuhande viiesaja aasta jooksul kasvanud mõiste variatiivsus oluliselt. Nagu mainib Amy Kind raamatu „The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination” sissejuhatuses, ei saa me filosoofiaajaloolises kontekstis ammu enam kõneleda ühest kujutlusvõime kontseptsioonist, vaid mitmetest erinevatest, mida lisaks on kasutatud ka erinevates mõtteloolistes kontekstides.¹⁵⁹

Kui René Descartes nägi kujutlusvõimet maailma mõistmise vahendina,¹⁶⁰ siis nägi Blaise Pascal, osaliselt Descartesiga nõustudes, seda lisaks ka inimest madaldava omadusena, mis eksitab inimest trivialaalsustesse¹⁶¹. Seevastu nägi Nicolas Malebranche kirjutises „De la recherche de la vérité“ („Tõe otsinguil“) kujutlusvõimet küll inimliku eksimuslikkuse valgel, kuid pigem sellele vastanduvana: nii leidis ta, et tugev, tahtejõuline inimene saab nõrkused ületada just tugeva kujutlusvõime toel.¹⁶² Immanuel Kant aga nägi kujutlusvõime funktsiooni lisaks muule ka moraalsena: kujutlusvõime tõttu saame teadmise näiteks ka hea ideest.¹⁶³ Hobbes seevastu leidis, et kujutlusvõime ei ole muud kui mälu, kõigest erinevates käsitlustes nimetatakse neid kahte erinevalt.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Aristoteles, *De Anima (On the Soul)*, (London: Penguin Books, 1987), 15–20.

¹⁵⁸ Kind, Amy, „Introduction: Exploring imagination“, *The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination*, toim. Amy Kind (New York: Routledge, 2016), 1–13, 2.

¹⁵⁹ Kind, Amy, „Introduction: Exploring imagination“, 1.

¹⁶⁰ Sepper, Dennis L., „Descartes“, *The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination*, toim. Amy Kind (New York: Routledge, 2016), 27–40, 33.

¹⁶¹ *Ibidem*, 36.

¹⁶² *Ibidem*, 37.

¹⁶³ Matherne, Samantha, „Kant’s theory of the imagination“, *The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination*, toim. Amy Kind (New York: Routledge, 2016), 55–69, 64.

¹⁶⁴ Debus, Dorothea, „Imagination and memory“, *The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination*, toim. Amy Kind (New York: Routledge, 2016), 135–149, 135.

Kui lisada sellele tänapäevased käsitlused nn võltsmälestustest, mille kujutus vääraste mälupiltidena loob,¹⁶⁵ täidab kujutlusvõime mõiste hinnanguline pool kogu diapasooni tõesest, teadusele aluseks olevast omadusest (nagu Descartes'il) väära ja eksitavai. Kirjeldamaks kujutlusvõime mõiste ulatuvust ja variatiivsust osundab Amy Kind Noël Carrolli, kelle ühel arutelul pillatud tähelepaneku järgi on kujutlusvõimest saanud „mõistuse prügimägi” – koht, kuhu loobitakse kõik, mis mujalt üle¹⁶⁶.

Hoolimata kujutlusvõime mõiste variatiivsusest, on seda käsitlevad entsüklopeediatekstid ometi kergemini võrdlusele alluvad kui ilu mõistet käsitlevad.

Seda neljal põhjusel. Esiteks, kõik entsüklopeediatekstid on ühel nõul selles, et kujutlusvõime on, hoolimata raskustest, defineeritav: nii *Encyclopédie*, Oxfordi filosoofiasõnastik, Cambridge'i filosoofiasõnastik kui Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia sisaldavad mõiste definitsiooni. Teiseks, kõik mainitud tekstid sisaldavad mõiste liigendatust. Ehkki liigendatuse aluseks olevad kriteeriumid erinevad – näiteks Voltaire *Encyclopédie* peatükk jagab kujutlusvõime aktiivseks ja passiivseks, Oxfordi filosoofiasõnastik Samuel Tayloriga määratlust kasutades loovaks ja kasutuks – on liigendus kõigis käsitlustes olemas. Kolmandaks, kõik tekstid käsitlevad protsessi, kuidas kujutlusvõime toimib. Seega erinevalt ilu mõistest, mis oli vaadeldav kas nimisõna või omadussõnana, on kujutlusvõime käsitletav pigem protsessina; tähelepanuväärne on, et kõik vaadeldavad tekstid käsitlevad seda selles mõttes sarnaselt. Ja neljandaks, kõik käsitlused puudutavad ka kujutlusvõime mõiste ja kunsti seost ning seega on selleteemaline võrdlus järgmistes peatükkides ka välja toodud.

Seega on kujutlusvõime käsitlusi järgnevas peatükis võrreldud mõistetähenduslikul teljel, mille moodustavad definitsioon, liigendus, toimemehhanism ning mõiste seos kunstiga.

Analüüsis kasutan kokku nelja artiklit. Esimene artikkel on Voltaire'i „Imagination, imaginer“ („Kujutlusvõime“), mis ilmus *Encyclopédie* esimeses väljaandes aastal 1766.¹⁶⁷ Teise artikli ja Oxfordi filosoofiasõnastiku autoriks on Simon Blackburn, filosoofia professor Põhja-Carolinast.¹⁶⁸ Kolmas artikkel on pärit Cambridge'i filosoofiasõnastikust ning selle autoriks on Lilly-Marlene Russow, kes on filosoof Purdue Ülikoolist.¹⁶⁹ Viimaseks on

¹⁶⁵ Debus, Dorothea, „Imagination and memory“, 142.

¹⁶⁶ Kind, Amy, „Introduction: Exploring imagination“, 1.

¹⁶⁷ Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁶⁸ Blackburn, Simon, „Imagination“, 230.

¹⁶⁹ Russow, Lilly-Marlene, „Imagination“, 417–418.

artikkel Stanfordi filosoofiaentsüklopeediast, mille autoriks on Tamar Gendler, filosoof Yale'i ülikoolist.¹⁷⁰

3.2.1 Kujutlusvõime definitsioon

Voltaire – *Encyclopédie*

„Kujutlusvõime on võime, mis on olemas igal tajuvõimelisel ja mõistusega inimesel. Inimene on võimeline ette kujutama tajutavaid objekte. See protsess põhineb mälul. Me näeme inimesi, loomi, aedu, mille kogemine oleneb sellest, kuidas me neid tajume. Mälu talletab need ning kujutlusvõime seob need omavahel.”¹⁷¹

Voltaire rajab kujutlusvõime mõiste kahele eeltingimusele: subjekti tajuvõimelisusele ja mõistusele, mis on tema sõnul kaks selgelt eristuvat tingimust sellele, et inimene suudaks endale midagi ette kujutada. Ette kujutamine ise põhineb mälul, mille peal kujutlusvõime töötada saab. Kõigepealt toimub meie ümbritseva tajumine, mille põhjal me informatsiooni enda mällu talletame. Kujutlusvõime ülesanne on erinevad mällu talletunud kujutluspildid omavahel siduda.

Samas on oluline märkida, et Voltaire eristab kujutlusvõime kahte vormi: passiivset kujutlusvõimet, mis põhineb üksnes mälul, ja aktiivset kujutlusvõimet, mis ühendab erinevaid mälukombinatsioone ja mõttetegevust. Kujutlusvõime kahest vormist tuleb lähemalt juttu järgmises peatükis.

Oxfordi filosoofiasõnastik

„kujutlusvõime [imagination] Kõige otsesemas mõttes: võime taas manada vaimusilma ette kujutlusi ja eriti võime neid luua. Üldisemas mõttes: võime luua ja mängida läbi

¹⁷⁰ Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

¹⁷¹ *C'est le pouvoir que chaque être sensible sent en soi de se représenter dans son cerveau les choses sensibles. Cette faculté est dépendante de la mémoire. On voit des hommes, des animaux, des jardins : ces perceptions entrent par les sens ; la mémoire les retient ; l'imagination les compose.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), ARTFL *Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

võimalikke olukordi, kombineerida üllataval viisil teadmisi või leiutada mõttelisi eksperimente.”(241, 2002, Vagabund)¹⁷²

Oxfordi filosoofiasõnastiku järgi nimetatakse kujutlusvõimet vaimusilmas piltide taaselustamiseks ja nende loomiseks. Erinevalt Voltaire'i käsitlest, ei kaasata siin definitsiooni mingeid tingimusi või alust kujutlusvõime toimimisele. Oxfordi filosoofiasõnastik toob välja ka peamise erinevuse enda definitsiooni ja Voltaire'i definitsiooni vahel: Oxfordi sõnastik rõhutab nii vaimupiltide taaselustamist kui ka loomist.

Taaselustamine on Voltaire'i definitsiooni järgi eraldi välja toodud mõistuse ja kujutlusvõime näol – taaselustamine võib siin toimida nii nagu mälu kui ka passiivne kujutlusvõime (Voltaire). Mälu üks omadustest on lihtsa taaselustamise funktsioon ning passiivses kujutlusvõimes toimub taaselustamine lihtsamate mööndustega, mida ei saa mõnel juhul nimetada päris kujutluspiltide loomiseks.

Kujutluspiltide loomine võib jällegi toimida sarnaselt nii Voltaire'i passivsele kujutlusvõimele kui ka aktiivsele kujutlusvõimele. Nii passiivne kui ka aktiivne kujutlusvõime on võimelised kujutluspilte looma, passiivne kujutlusvõime loob neid näiteks unenägudes. Oxfordi sõnastikus tuuakse välja ka kujutlusvõime üldisem definitsioon, milleks on võime luua erinevaid situatsioone, siduda teadmisi või luua mõtteeksperimente, mis käivad nii passiivse kui ka aktiivse kujutlusvõime mõjuvalda.

Cambridge'i filosoofiasõnastik

„Kujutlusvõime, vaimne omadus millele vahel omastatakse omadus hõlmata kõiki neid mõtteprotsesse, mis puudutavad midagi uut, faktivastasust või midagi, mida sellel hetkel ei tajuta.”¹⁷³

Cambridge'i filosoofia sõnastik defineerib kujutlusvõimet kui mõtteprotsesse, mis hõlmavad endas midagi uut, faktivastast või hetkeliselt tajumatut. Ka siin tuuakse definitsioonis

¹⁷² *imagination* - Most directly, the faculty of reviving or especially creating images in the mind's eye. But more generally, the ability to create and rehearse possible situations, to combine knowledge in unusual ways, or to invent thought experiments. Blackburn, Simon, „Imagination“, 230.

¹⁷³ *imagination*, the mental faculty sometimes thought to encompass all acts of thinking about something novel, contrary to fact, or not currently perceived. Russow, Lilly-Marlene, „Imagination“, 417–418.

ennekõike ära toimingud, mida kujutlusvõime abil läbi viia saab ning mõistet defineeritakse läbi nende tegevuste. Nagu Oxfordi sõnastikki, keskendub definitsioon pigem kujutlusvõime järgmisele astmele. Kui Voltaire läheb mõiste alusteni, siis siin ei nähta selleks vajadust. Välja on toodud need aspektid, mida Voltaire oma definitsioonis mõtleb mälupiltide kokkusidumise all.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

„Millegi ette kujutamine on millestki mingi kindlat sorti mentaalse representatsiooni kujundamine. Ette kujutamist eristatakse sellistest vaimsetest omadustest nagu vaatlemine, mäletamine ja uskumine selle järgi, et millegi ette kujutamine ei nõua (subjekti vaatepunktist) selle millegi olemist või aset leidmist, samas kui teised omadused seda nõuavad. See eristub mentaalsetest seisunditest nagu ihalemine ja ootusärevus selle järgi, et millegi ette kujutamine ei nõua seda, et subjekt tahaks või eeldaks selle millegi toimumist või olemasolu, samas kui teised nimetatud omadused seda nõuavad. Seda on samuti eristatud sellistest vaimsetest seisunditest nagu kavandamine ja eeldamine, põhinedes sellel, et millegi ette kujutamine vajab mingit pool-sensorset või positiivset representatsiooni sellest millestki, samas kui teised nimetatud omadused seda ei nõua.”¹⁷⁴

Stanfordi filosoofia entsüklopeedia kasutab oma kujutlusvõime mõiste seletamises Peirce’likku lähenemist, seletades seda lahti kui millestki vaimse representatsiooni kujundamist. Ehk definitsioonile lähenetakse sõltuvalt sellest, kuidas subjekt vaatleb objekti ning kuidas selle tulemusel tekib sellest subjektiivne kujutluspilt. Stanfordi filosoofia definitsioon erineb tugevalt kahest eelmisest definitsioonist – kujutlusvõime seletamisel on põhirõhk ettekujuteldava millegi olemasolu ebavajalikkusel. Teiste sõnadega rõhutatakse millegi uue loomist.

¹⁷⁴ *To imagine something is to form a particular sort of mental representation of that thing. Imagining is typically distinguished from mental states such as perceiving, remembering and believing in that imagining S does not require (that the subject consider) S to be or have been the case, whereas the contrasting states do. It is distinguished from mental states such as desiring or anticipating in that imagining S does not require that the subject wish or expect S to be the case, whereas the contrasting states do. It is also sometimes distinguished from mental states such as conceiving and supposing, on the grounds that imagining S requires some sort of quasi-sensory or positive representation of S, whereas the contrasting states do not.* Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

Sellise definitsiooniga on võimalik tuua paralleele Voltaire'i ja selle vahel: kuna definitsioon põhineb vaimse representatsiooni kujunemisel millestki, siis on võimalik öelda, et selle alla läheb Voltaire'i poolt väljatoodud mälu toimimine koostöös kujutlusvõimega. Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia on lisanud oma definitsioonile ka hea võrdluse erinevate loomeomaduste vahel, seletades nendega seda, kuidas nagu kujutlusvõimegi, ei nõua mõned neist toimimise eesmärgiks millegi sensoorset eksistentsi (näiteks nagu uskumine, loomine) ja mõned nõuavad (näiteks nagu vaatlemine, mäletamine).

3.2.2 Kujutlusvõime liigid

Voltaire – *Encyclopédie*

Voltaire jagab kujutlusvõime kaheks: passiivne ja aktiivne kujutlusvõime:

„On kaks kujutlusvõime liiki: üks koosneb lihtsast arusaamast asjadest; teine seab korda vastu võetud kujutluspildid ja seob neid lõpmatutel viisidel. Esimest on kutsutud passiivseks kujutlusvõimeks ja teist aktiivseks.”¹⁷⁵

Passiivne kujutlusvõime on tema sõnutsi meie tahtest sõltumatu võime, mis küll seob meie mõistuses olevaid pilte, aga ei pruugi neid sealjuures mõista. Ta kutsub seda meie sisemiseks meeleks, mis ilmutab end näiteks meie unenägude konstrueerimisel. Passiivse kujutlusvõime ilmnemine oleneb sellest, kuidas me mingeid asju tajunud oleme. See võtab neist loodud subjektiivse pildi ja konstrueerib meie mõtteid vastavalt sellele:

„See passiivne kujutlusvõime ei vaja kindlasti abi tahtelt, oleme me kas uinunud või ärkvel, see maalib, iseseisvalt meist, mida meie silmad on näinud; see kuuleb mida meie kõrvad on kuulnud, ja tunneb mida meie oleme katsunud;“¹⁷⁶

¹⁷⁵ *Il y a deux sortes d'imagination : l'une, qui consiste à retenir une simple impression des objets ; l'autre, qui arrange ces images reçues et les combine en mille manières. La première a été appelée imagination passive ; la seconde, active.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopediae1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁷⁶ *Cette imagination passive n'a certainement besoin du secours de notre volonté, ni dans le sommeil, ni dans la veille : elle se peint malgré nous ce que nos yeux ont vu, elle entend ce que nous avons entendu, et touche ce que nous avons touché;* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), *Ibidem*.

Teine kujutlusvõime liik on aktiivne kujutlusvõime. See ühendab omavahel meie erinevaid mälukombinatsioone ja mõtlemist. Aktiivne kujutlusvõime võtab meie peas oleva info ning süstematiseerib ning muudab neid vastavalt vajadusele. Voltaire'i sõnul ei tegele inimene ideede loomisega, vaid ideede ümber konstrueerimisega, läbi mille tekib uus idee.

Aktiivne kujutlusvõime on see, mis ühendab erinevaid mälukombinatsioone ja mõtlemist. See toob meid lähemale asjadele, mis on kaugel; see lahutab meid kokku segatud asjadest, süstematiseerib ja muudab neid; see näib loovat, kui see tegelikult nihutab ümber; sest see pole inimese võimuses teha ideid – ta on ainult võimeline neid muutma.¹⁷⁷

Ka aktiivne kujutlusvõime on meist otseselt sõltumatu. Voltaire nimetab aktiivse kujutlusvõimega rikastatud looduse kingituseks, mille me tunneme ära nähes selget inspiratsiooni ja mingit taevalikku võimet. Nagu ka passiivne kujutlusvõime, ei eksisteeri see ilma mäluta, kuid see kasutab mälu vahendina enda kõikide toimingute elluviimiseks. Aktiivne kujutlusvõime laskub detailidesse, mis annab võimaluse luua nüansirohkemaid uusi objekte ja ideid:

„Teine osa aktiivsest kujutlusvõimest on detailides, ja see on see, millele maailm selle terminiga viitab. See on see, mis kujutab endast suhtluse võlu, sest see esitab mõistusele pidevalt seda, mida inimkond kõige rohkem armastab – uusi objekte.“¹⁷⁸

Oxfordi filosoofiasõnastik

¹⁷⁷ *L'imagination active est celle qui joint la réflexion, la combinaison à la mémoire. Elle rapproche plusieurs objets distants ; elle sépare ceux qui se mêlent, les compose et les change ; elle semble créer quand elle ne fait qu'arranger : car il n'est pas donné à l'homme de se faire des idées ; il ne peut que les modifier.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia/1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁷⁸ *La seconde partie de l'imagination active est celle de détail ; et c'est elle qu'on appelle communément imagination dans le monde. C'est elle qui fait le charme de la conversation ; car elle présente sans cesse à l'esprit ce que les hommes aiment le mieux, des objets nouveaux.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), *ibidem*.

Oxfordi filosoofiasõnastik toob oma lühikeses sõnaseletuses välja Samuel Taylor Coleridge-i ja tema eristuse kujutlusvõime loova ja distsiplineeritud kasutuse ja kasutu fantaasiamängu vahel, nimetades teda üheks esimeseks esteetikateoreetikuks, kes sellise eristuse peale tuli.

„Coleridge oli esimene esteetik, kes vastandas kujutlusvõime distsiplineeritud ja loovat rakendamist kasutusele fantaasiamängule.“¹⁷⁹

Samuel Taylor Coleridge¹⁸⁰ lahutas ka kujutlusvõime kahte liiki, mis meenutavad mitmeti Voltaire'i lähenemist kujutlusvõime liikidele. Coleridge'i järgi on esmane kujutlusvõime olemas kõigil inimestel ning on oma olemuselt universaalne. Teisane kujutlusvõime on jällegi enamasti omane loomeinimestele, kuid võib olla ka teistel. Teisane kujutlusvõime on esmasest palju aktiivsem, alus kõikidele uutele ideedele. Esmane kujutlusvõime on aga pidevalt kohal ja ei ole ideelooma eelduseks.¹⁸¹ Võrdluses Voltaire'iga võib öelda, et esmane kujutlusvõime on nagu passiivne kujutlusvõime ning teisane kujutlusvõime on nagu aktiivne kujutlusvõime. Coleridge'i järgi on teisane kujutlusvõime aga veidi rohkem levinud kui Voltaire'i aktiivne kujutlusvõime, mis ilmutab ennast harvemini eelkõige loomeprotsesside käigus.

Eristus distsiplineeritud ja loova kujutlusvõime ning lihtsa fantaasiamängu vahel on aga veidi laiem. Fantaasiamängu all mõtles Coleridge oskust siduda omavahel seda, mida inimene tunnetab. Kujutlusvõime aga lisaks piltide sidumisele viib nad kokku ja tekitab neist ühe tervikliku koosluse. Fantaasiamäng võib tuua kokku erinevad pildid, aga need pildid jäävad pärast seda akti siiski erinevateks üksusteks.¹⁸² Ka siin võib näha mingeid seoseid Voltaire'i passivse kujutlusvõimega, mis paneb tihti eraldiseisvate üksustena kokku mingi ajutise pildi, loomata sealjuures midagi uut. Siiski kutsus Voltaire seda ka kujutlusvõime üheks osaks, mitte pelgalt kasutuks fantaseerimiseks. Voltaire'i passiivse kujutlusvõime alla käivad ka eraldiseisvate objektide kooslused, mis ei moodusta mõttetegevuse tulemusel mingit ühtesulanud tervikut.

¹⁷⁹ *Collie was the first aesthetic theorist to distinguish the possibility of disciplined, creative use of the imagination, as opposed to the idle play of fancy.* Blackburn, Simon, „Imagination“, 230.

¹⁸⁰ Samuel Taylor Coleridge (1772–1834) oli inglise poeet, kriitik ja filosoof, kes oli Inglise romantismi üks esindajaid. Beer, John Bernard, „Samuel Taylor Coleridge“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Samuel-Taylor-Coleridge> (vaadatud 15.04.2018).

¹⁸¹ *Ibidem.*

¹⁸² *Ibidem.*

Cambridge'i filosoofiasõnastik

Cambridge'i filosoofiasõnastik toob välja eristuse kahe suuna vahel: need teoreetikud, kes pakkusid välja idee, et kujutlusvõime võib võrduda tavalise ettekujutamisega ning need, kelle arvates on see midagi muud. Sellest lähtuvalt otsustati, et kujutluspiltide nimetamise asemel tuleks neid pigem iseloomustada määrsõnadega, sest me ei tea, kuidas, mis tingimustel ja millest sõltuvalt meie kujutluspildid koostöös tajuga tekivad:

„Kujutlusvõime intentsionaalsus ja tema tajuvuslik iseloom on viinud teooriate loomiseni, mis võrdsustavad kujutlusvõime tavalise ette kujutamisega: teadlik olemisega mingist kujutluspildist või selle kujutluspildi tajumisega. Kuid kuna selliste kujutluspiltide ontoloogiline staatus ja nende omaduste iseloom on raskesti määratletavad, on mitmed filosoofid loobunud kujutluspiltide teooriast ja hakanud eelistama määrsõnadel põhinevat teooriat, mille järgi saame midagi punast ette kujutades iseloomustada seda millegi „punaselt” ette kujutamisenä.“¹⁸³

Ka siin saab tuua paralleeli Voltaire'iga, kelle määratluse puhul läheb võrdsustamine passiivse kujutlusvõime ja mittevõrdsustamine aktiivse kujutlusvõime alla.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

Stanfordi filosoofia entsüklopeedia toob artikli esimeses peatükis välja mitmeid erinevaid viise, kuidas kujutlusvõimet on liikidesse lahterdatud. Esimesena on välja toodud Leslie Stevensoni kaksteist „kõige mõjukamat kujutlusvõime kontseptsiooni“, kuhu alla kuulub nii võime millestki mõelda, mida sellel hetkel ei tajuta, kui ka võime luua kunsti ja luulet, millel on sügavam tähendus.

„Ainus hiljutine laiaulatuslik ülevaade mõiste kasutusest on olemas tänu Leslie Stevensonile (2003), kes loetleb (ilma ammendumiseta) kaksteist „kõige mõjukamat

¹⁸³ *The intentionality of imagination and its perceptual character lead some theories to equate imagination with “imaging”: being conscious of or perceiving a mental image. However, because the ontological status of such images and the nature of their properties are obscure, many philosophers have rejected mental images in favor of an adverbial theory on which to imagine something red is best analyzed as imagining “redly”.* Russow, Lilly-Marlene, „Imagination“, 417–418.

kujutlusvõime kontseptsiooni”, mida võib leida hiljutistes aruteludes „mõistuse, esteetika, luule ja.. religiooni filosoofias.”¹⁸⁴

Voltaire'i kujutlusvõime liikide võrdluses võib öelda, et Leslie Stevensoni välja pakutud kontseptsioonid lähevad kõik Voltaire'i passiivse ja aktiivse kujutlusvõime alla. Erinevalt Voltaire'ist tõi Leslie välja süstematiseeritud eristuse erinevate kujutlusvõime alaliikide vahel. Voltaire mainib küll mõnda alaliiki ka eraldi (näiteks nagu kujutav kunst, luule, unenäod), aga ülevaatlikku määratlust tal kõikide alaliikide kohta ei ole.

Teisena on mainitud Kendall Waltoni eristused spontaanse ja tahtliku ettekujutamise vahel (subjektipoolne suunamine), tahtliku ja tahtmatu ettekujutamise vahel (subjektipoolne tähelepanu) ning sotsiaalse ja erakliku ettekujutamise vahel (koostöö mitme subjekti vahel). Spontaanse ja tahtliku ettekujutamise vahe seisneb selles, kas selle millegi ette kujutaja suunab teadlikult oma mõttekäiku või mitte. Siin võib näiteks tuua Voltaire'i passiivse kujutlusvõime näitel unenäod – me ei suuna neid tahtlikult, seega on tegemist tahtmatu ettekujutamisega.

Tahtliku ja tahtmatu ettekujutamise vahe on see, kas subjekti tähelepanu on selgelt ja täielikult ettekujutamisega kaasas või mitte. Sotsiaalse ja erakliku ettekujutamise vahe on selles, kas mingi ettekujutamise protsess kaasab endas mitmete erinevate subjektide koostööd. Siin väljatoodud näited erinevatest liikidest võivad käia nii passiivse kui aktiivse kujutlusvõime alla. Voltaire'i järgi võib ka aktiivse kujutlusvõime puhul juhtuda, et tegemist on näiteks kas tahtmatu või spontaanse ettekujutamisega. Samamoodi võib käia passiivse kujutlusvõime alla tahtlik, sotsiaalne ja eraklik ettekujutamine. Ka siin on mindud kujutlusvõime lahterdamisel pigem detailsema tegevuse raamesse. Kui Voltaire lähtus kujutlusvõime lahterdamisel pigem loomeküsimustest, siis siin paistavad autorid mööda vaatama kujutlusvõime rollist eelkõige ideeloomes.

Gregory Currie¹⁸⁵ ja Ian Ravenscroft¹⁸⁶ tegid vahet loomingulisel kujutlusvõimel (ideede leidlik kombineerimine), sensoorsel kujutlusvõimel (stiimulite puudumisel tajumisele lähedal

¹⁸⁴ *The only recent attempt at a somewhat comprehensive inventory of the term's uses is due to Leslie Stevenson (2003), who enumerates (without claiming exhaustiveness) twelve of "the most influential conceptions of imagination" that can be found in recent discussions in "philosophy of mind, aesthetics, ethics, poetry and ... religion.* Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

¹⁸⁵ Gregory Currie on Yorki ülikooli filosoofiaprofessor, kes uurib kunsti narratiivsust ja esteetikat. „Gregory Currie, Professor of Philosophy“, *University of York*, <https://www.york.ac.uk/philosophy/staff/greg-currie/#research> (vaadatud 15.04.2018).

olevad kogemused) ja taasloov kujutlusvõime (laseb kogenut vaadata teisest perspektiivist). Loomingulise kujutlusvõime alla käib kindlasti Voltaire'i aktiivne kujutlusvõime, mis põhineb eelkõige ideeloomel. Sama on taasloova kujutlusvõimega, mis rakendab erinevaid mälupilte selleks, et mingi teise perspektiivi omamine ja raskendamine üldse võimalik oleks. Sensoorne kujutlusvõime läheb pigem passiivse kujutlusvõime alla, sest stiimulite puudumisel kujutab inimene endale ette võimalikult täpset mälupilti nendest samadest asjadest või olukordadest, mis antud stiimuleid algselt tekitasid. Sellel määratlusel võib olla Stanfordini entsüklopeedia raames Voltaire'i liigendusega kõige rohkem ühist just läbi selle, et on eraldi määratletud uus konstruktsioon ja tavaline taaselustamine.

Üldisemas plaanis on kirjutatud, et paljud filosoofid jagavad kujutlusvõime enamasti kahte lahtrisse: ettepanekuline kujutlusvõime ja mitteettepanekuline kujutlusvõime, millest viimane jaguneb omakorda objektipõhiseks ettekujutamiseks ja aktiivseks ettekujutamiseks. Ettepanekulise kujutlusvõime puhul kujutab subjekt ette, et midagi on just nii. Objektipõhise kujutlusvõime puhul kujutab subjekt endale ette mingit eksisteerivat või mitte eksisteerivat asja või situatsiooni. Aktiivse ettekujutamise puhul kujutab subjekt endale ette mingit tegevust või kogemust. Tundub, et ka siin on mindud pigem kõige lihtsama ettekujutamise lahterdamise juurde. Puudutamata on jäänud ideelooma kui sellise ülemuslik staatus ettekujutamise protsessis. Pigem on lähenetud kujutlusvõimele kui eelnevalt Cambridge'i seletuses mainitud Coleridge'i esmase kujutlusvõime seletusele vastavalt, puudutamata seda, mis ehitub selle peale.

3.2.3 Kuidas kujutlusvõime toimib

Voltaire – *Encyclopédie*

Voltaire arvab, et meie oskused ideid vastu võtta ja omavahel siduda on seletamatud ja meile looduse poolt kingitud:

¹⁸⁶ Ian Ravenscroft on Austraaliast pärit filosoof, kes on uurinud simulatsiooniteooriat, kujutlusvõimet, empaatiat ja terrorismi kognitiivset teadust. „Ian Ravenscroft“, *Flinders University*, <http://www.flinders.edu.au/people/ian.ravenscroft> (vaadatud 16.04.2018).

„On oluline tähele panna, et need oskused ideid vastu võtta, säilitada ja siduda, on ühed paljustest asjadest, millele me ei oska selgitust anda. Need meie olemuse nähtamatud lätted on looduse meisterlikkus, mitte meie enda oma.“¹⁸⁷

Abstraktsete ja metafüüsiliste ideede loomine on võimalik ainult tänu kujutlusvõime olemasolule. Ideed konstrueeritakse mingite kogemuste põhjal. Voltaire toob siin näiteks mingi abstraktse termini tunnetamise: kui inimene kuuleb sõna „õiglus“, siis ta defineerib seda endale läbi mingite kogemuste, mille vältel ta tundis enda jaoks ebaõiglust või õiglust, läbi mille ta defineerib enda jaoks läbi tunnetuste „õigluse“ tähenduse.

„Ja kas see pole mitte see kogemus, mille järgi sa konstrueerid mingi üldise idee tõest ja valest? Ja kui küsitakse, mida sa nende sõnade all mõtled, siis kas sul ei tule meelde mingi kujutluspilt sellest, kui sulle on öeldud midagi, mis tõepoolest juhtus ning väga tihti vastupidi?“¹⁸⁸

Kujutlusvõime toimib tänu tunnetustele ja mälule ning ehitab nende peale mingi vundamendi. Kuid Voltaire mainib ära ka selle, et see sama osa meie mälust, mis muidu toidab meie kujutlusvõimet ja tagab meile oskuse uusi ideid luua, võib hakata meile vastu töötama kui see on näiteks informatsiooniga ülekoormatud. Ehk inimesed, kelle pead on täis kuive ja kasutuid fakte, on vähem suutelised oma kujutlusvõimet aktiveerima ja ära kasutama. Voltaire läheneb küsimusele „mida kujutlusvõime teeb/kuidas toimib?“ läbi selle, et ta seletab ära selle, kuidas tekivad alused kujutlusvõime toimimiseks ja kuidas kujutlusvõime neid ära kasutab.

„Samal moel taanduvad kõik su arusaamad ja kogu su teadmiste kuhi piltidele/ettekujutustele su ajus. Sa ei taju neid üldiselt; aga kui olukorrale hetkeks

¹⁸⁷ *Il est très-essentiel de remarquer que ces facultés de recevoir des idées, de les retenir, de les composer, sont au rang des choses dont nous ne pouvons rendre aucune raison. Ces ressorts invisibles de notre être sont de la main de la nature, et non de la nôtre.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁸⁸ *Et de cette expérience ne composez-vous pas l'idée générale de vérité et de mensonge ? Et quand on vous demande ce que vous entendez par ces mots, pouvez-vous vous empêcher de vous figurer quelque image sensible qui vous fait souvenir qu'on vous a dit quelquefois ce qui était, et fort souvent ce qui n'était point?* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766). Ibidem.

tähelepanu pöörata, märkad sa selgelt seda, et need kujutluspildid on põhjaks kõigile su mõtetele.“¹⁸⁹

Oxfordi filosoofiasõnastik

Oxfordi filosoofiasõnastik läheneb küsimusele „kuidas kujutlusvõime toimib/mida kujutlusvõime teeb?“ läbi kindlate funktsioonide, mida kujutlusvõime täidab. Näiteks on toodud erinevate lähenemisviiside läbimängimine ja seos stsenaariumi võimalikkuse üle otsustamisega. Sellega on üritatud seletada kujutlusvõime rolli meie igapäevastes mõtteprotsessides. Lisaks tuuakse välja seisukoht, et kujutlusvõimet ei saa mõistusele vastandada. Erinevate lähenemisviiside läbimängimine nõuab meilt kõigepealt ettekujutust mingist asjast ning meie algset taju sellest. Sellest lähtuvalt seob meie kujutlusvõime olukorra teiste kujutluspiltide ja tajudega, et leida unikaalne lähenemispunkt. Unikaalne lähenemisviisi leidmine on kujutlusvõime toimimise ehtne näide.

„Kujutlusvõimet kasutatakse erinevate lähenemisviiside paindlikul läbimängimisel ning selle vastandamine mõistusele oleks vale. Samuti on kujutlusvõimel huvitav seos otsustamisega, kas ette pandud stsenaarium on ka tõeliselt võimalik. Ma suudan kujutleda, et olen olnud Napoleon, kuid samas ma ei suuda kujutleda sfäärilist ruumi, kuigi järelemõtlemine võib näidata, et esimene oletus on võimatu ja teine täiesti võimalik.“¹⁹⁰

Kujutlusvõime seos stsenaariumi võimalikkuse üle otsustamisega on veidi keerulisem. Siin on jällegi väga olulisel kohal meie tajud. Vahel suudame me endale ette kujutada midagi, mis reaalses maailmas võimalik ei ole, näiteks oskus hõljuda, mis käib vastu rangetele füüsikaseadustele. Vahel aga leiame end olukorras, kus me ei ole võimalised ette kujutama midagi, mis reaalses elus on võimalik, aga mida me ei suuda tegelikult tajuda. Otsus selle üle,

¹⁸⁹ „Ainsi tous vos raisonnements, toutes vos connaissances sont fondées sur des images tracées dans votre cerveau. Vous ne vous en apercevez pas ; mais arrêtez-vous un moment pour y songer, et alors vous voyez que ces images sont la base de toutes vos notions. C’est au lecteur à peser cette idée, à l’étendre, à la rectifier.“, Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁹⁰ *Imagination is involved in any flexible rehearsal of different approaches to a problem and is wrongly thought of as opposed to reason. It also bears an interesting relation to the process of deciding whether a projected scenario is genuinely possible. We Seem able to imagine ourselves having been Napoleon, and unable to imagine space being spherical, yet further reflection may lead us to think that the first supposition is impossible and the second entirely possible.* Blackburn, Simon, „Imagination“, 230.

kas mingi situatsioon on reaalne või mitte, tuleb tänu mõistusele, mis meie ettekujutamisele vahele segab. Erinevalt Voltaire'ist, lähenetakse siin küsimusele läbi kindlate funktsioonide, et seletada läbi nende lahti, millised võivad olla kujutlusvõime toimimise tulemused erinevates olukordades. Voltaire üritab aga edasi anda läbi kujutlusvõime eelduste.

Cambridge'i filosoofiasõnastik

Cambridge'i filosoofiasõnastik kirjeldab ette kujutamise protsessi kui millegi meenutamist sellisena nagu me seda tunnetaksime. Sellega rõhutatakse seda, et me kujutame paljusid asju ette sarnaselt sellele, kuidas me neid tajunud oleme. Sellest lähtuvalt tuuakse paralleel kujutlusvõime ja tajumise vahel, et neil on mõlemal olemas mingi hulk subjektiivsust, millest täielikult lahti pole võimalik saada.

„Kujutlusvõime on alati suunatud mingi objekti poole, isegi kui seda objekti ei eksisteeri. Enamgi veel, kujutlusvõime, nagu ka tajumine, sisaldab endas spetsiaalseid subjektiivseid omadusi, mille kohta arvatakse, et need diskrediteerivad materialistlikke, eriti funktsionalistlikke mõistusteoriasid.“¹⁹¹

Siin võib tuua näiteks olukorra, kui grupile inimestest antakse ülesanne mingit sama asja ette kujutada ning seejärel seda kujutist kuidagi kirjeldada. Enamasti on kujutluspildi üldine mulje sama, kuid detailid võivad olla tugevalt varieeruvad.

Ka siin on välja toodud eraldi kujutlusvõime funktsioonina millegi võimalikkuse määramine. On levinud arvamus, et paljud asjad, mida on võimalik ette kujutada, on ühtlasi ka võimalikud reaalses elus. Kuid kuna me kujutame ette mingit seotud kogumit erinevates võimalikest mälupiltidest, siis võib tehniliselt öelda, et kõik, mida me oleme võimelised ette kujutama, tulenevad reaalselt võimalikest asjadest.

¹⁹¹ *Imagination is always directed toward an object, even though the object may not exist. Moreover, imagination, like perception, is often seen as involving qualia, or special subjective properties that are sometimes thought to discredit materialist, especially functionalist, theories of mind.* Russow, Lilly-Marlene, „Imagination“, 417–418.

„Viimaks, kujutlusvõime on tihti kohal vestlustes millegi võimalikkuse üle, et mis on ette kujuteldav on tihti samaaegne sellega, mis on võimalik.“¹⁹²

Näiteks inimese võime lennata ilma abivahendita tuleneb soovist lennata ja mõne olendi lendamise protsessi tajumisest. Selle sõnastiku lähenemine küsimusele on sarnane Voltaire'ile. Mõlemad kirjeldasid kujutlusvõime toimimise aluseid ning rõhutasid subjektiivsuse ja mõistuse rolli kujutluspiltide tekkimisel.

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedias lähenetakse küsimusele samuti läbi kujutlusvõime rollide kirjeldamise. Üldiselt on välja toodud viis tänasel päeval kõige rohkem arutletud kujutlusvõime rolli: teiste mõistuste mõistmine, moraalse mõistmise ja tunnetuse tekkimine, vastuste ümberkonfigureerimine, planeerimine ja faktivastane argumentatsioon ning võimalikkusest teadlik olemine. Välja on toodud ka üks väidetav kujutlusvõime roll, milleks on kaasasündinud või harjumuspäraseks saanud reaktsioonide muutmine, näiteks foobiatest ülesaamine. See viitab sellele, et väidetavalt saame me kujutlusvõimet kasutada selleks, et reguleerida mingeid meie automaatselt tekkivaid seoseid, mis muidu meie kohesele ratsionaalsele kontrollile ei allu. Näiteks loome oma peas teistsugused seosed, mis kaaluvad üle kõik muud seosed.

„Väidetavalt on veel üheks kujutlusvõime rolliks sünnipäraste või harjumuspäraste reageerimismustrite ümberkujundamine. Empiirilised tõendid näitavad, et töötades mingite harjutustega, mis puudutavad vaimseid kujutisi, võib see nõrgendada soovimatuid ühendusi. See tähendab seda, et õigesti kasutatud kujutlusvõime võib olla aluseks käitumiste reguleerimisele, mis muidu jäävad väljapoole meie kohest ratsionaalset kontrolli.“¹⁹³

¹⁹² Finally, imagination often figures prominently in debates about possibility, in that what is imaginable is often taken to be coextensive with what is possible. Russow, Lilly-Marlene, „Imagination“, 417–418.

¹⁹³ Another purported role for imagination is in reshaping innate or habitual patterns of response. Empirical evidence suggests that engaging in certain types of mental imagery exercises can mitigate these sorts of unwanted automatic associations, that is, that imagination, properly deployed, may be a resource for the regulation of behaviors that lie beyond the range of our immediate rational control. Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

Veel üheks kujutlusvõime rolliks on välja toodud erinevate võimaluste kaalumine ja kõige tõenäolisema variandi välja valimine. Ehk n-ö tulemuse ennustamine erinevate eelduste olemasolul ja nende kaalumisel. Seoses kõikide nende rollidega on välja toodud ka kirjeldus, kuidas kujutlusvõime täpsemalt toimib. Kujutlusvõime ja mälu seose puhul on toodud näiteks stsenaarium, kus mingit sündmust ette kujutav subjekt hakkab päriselt mäletama sellise sündmuse toimumist.

„Neljanda kujutlusvõime rolli puhul (kujutlusvõime roll mõtlemisel selle üle, mis ei ole faktiliselt aset leidnud, ja tuleviku planeerimisel) on pakutud süstemaatiline käsitus nende üldiste struktuuride kohta, mis juhivad mõtlemist selle üle, mis faktiliselt aset leidnud ei ole.”¹⁹⁴

Kujutlusvõime ja meie mootorsete funktsioonide vahelise seose puhul võib näiteks tuua unenäod ja unes kõndimise – meie kujutlusvõime toidab meile mingit tegevust, näiteks kätega vehkimist, ning meie käed hakkavad reaalses elus sellega kaasas käima.

Kujutlusvõime vajadust rõhutatakse eriti empaatiavõime puhul, mis nõuab subjektilt tihti sellise olukorra ettekujutamist, kus ta ise pole kunagi olnud. Ka selle entsüklopeedia ja Voltaire'i vahel saab tuua mitmeid paralleele. Mõlemad kindlasti keskenduvad kujutlusvõime funktsiooni aluste seletamisele, aga Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia teeb seda läbi erinevate kujutlusvõime rollide kirjeldamise. Samas kui Voltaire teeb seda läbi üksiknäidete ja abstraktsete terminite.

3.2.4 Kujutlusvõime ja kunst

Voltaire – *Encyclopédie*

¹⁹⁴ Regarding the fourth (the role of imagination in counterfactual reasoning and planning for the future), systematic treatments have been offered of the general structures that appear to govern human counterfactual thinking; the influence of past-directed counterfactual thinking on creativity, emotion, problem-solving and motivation; and the role of simulation in planning and preparing for future contingencies. Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

„On tähele pandud, et kujutlusvõimele omased kindlad omadused on lisanud maalikunstile juurde palju kaunist.”¹⁹⁵

Voltaire kirjutab oma tekstis sellest, kuidas kujutlusvõime kindlad omadused lisavad kunstiteostele ilu juurde, olgu see siis kunstniku enda kujutlusvõime või vaatleja kujutlusvõime tulemusel. Üldiselt kõikides kunstides (luule, kujutav kunst, teatrikunst) arvab Voltaire olevat kõige etem selline kujutlusvõime, mis on võimalikult naturaalne. Sellega viitab ta arvatavasti sellele, et millegi loomisel peavad erinevad pildid hästi kokku sobituma ning toimima naturaalselt.

„Kõikides kunstides, kõike ilusam kujutlusvõime on alati kõige loomulikum. Vale on see, mis toob kokku asjad, mis ei sobi kokku; extravagant maalib asju, millel ei ole mingit analoogiat, allegooriat või sarnasust. Tugev kujutlusvõime uurib kõike põhjani välja; Nõrk puudutab vaid pealispinda; Rahulik tugineb meelepärastele piltidele; tuli hingeline laob pilt pildi otsa. Õiglane või tervemõistlik kujutlusvõime on see, mis kasutab vahet tehes kõiki neid erinevaid iseloomujooni, aga mis harva tunnistab extravagantset ja alati põlgab ära vale.”¹⁹⁶

Voltaire on arvamusel, et üldises pildis on vaevu geniaalsete kunstnike kujutlusvõimest rohkem kasu kunstnike enda oskuste arendamisel ning kunsti ilu suurendamisega pole sellel mingit pistmist. Seega nende kunstnike kujutlusvõime kasutus on hea vaid enesearenduseks. Sellega seoses hoiatab Voltaire, et kuigi võib olla ahvatlev igasugu allegoorilisi kompositsioone maalida, siis see ei pruugi alati seda vaeva väärt olla.

¹⁹⁵ *Certains traits d'imagination ont ajouté, dit-on, de grandes beautés à la peinture.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), *ARTFL Encyclopédie*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedia1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁹⁶ *Dans tous les arts la belle imagination est toujours naturelle ; la fausse est celle qui assemble des objets incompatibles ; la bizarre peint des objets qui n'ont ni analogie, ni allégorie, ni vraisemblance, comme des esprits qui se jettent à la tête dans leurs combats des montagnes chargées d'arbres, qui tirent du canon dans le ciel, qui font une chaussée dans le chaos ; Lucifer, qui se transforme en crapaud ; un ange coupé en deux par un coup de canon, et dont les deux parties se rejoignent incontinent, etc., etc... L'imagination forte approfondit les objets ; la faible les effleure ; la douce se repose dans les peintures agréables ; l'ardente entasse images sur images ; la sage est celle qui emploie avec choix tous ces différents caractères, mais qui admet très-rarement le bizarre, et rejette toujours le faux.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766). *Ibidem*.

„Üldiselt, andetute kunstnike kujutlusvõime pakub rohkem kunstnikule õppimisvõimalusi kui suurendab kunsti ilu. Kõik allegoorilised kompositsioonid üle terve maailma ei ole väärt meisterlikku teostust ja head lõpetust mis moodustavad maalide õige väärtuse.”¹⁹⁷

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia

Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia läheneb kunsti ja kujutlusvõime seoste kirjeldamisele läbi fiktsiooni kui üldise fenomeni käsitlemisele. Veidi lähemalt on uuritud ka kujutlusvõime ja esteetilise kogemuse vahelisi suhteid. Fiktsiooni kui uute ideede tekkimise aluseks on toodud sarnaselt Voltaire'ile reaalsusele orienteeritus, mida seal nimetatakse ka üheks loomise põhimõtteks. Ehk kõik uus või fiktsiooniline on tuletatud reaalsusest ning sellest, kuidas ja mida me tajume.

„Üldiselt nii kujutlusvõimet nõudvad mängud kui ka keerukamad suhted ulme, kino ja visuaalse kunstiga on reguleeritud loomise põhimõtete poolt, lähtuvalt millest mingid alused tekitavad või teevad usutavaks mingid kindlad fiktsioonilised tõed, ning need põhimõtted on enamasti reaalsusele orienteeritud.”¹⁹⁸

Veidi lähemalt on vaadatud ka seda, kuidas fiktsioon mõjutab meie emotsioone. Kunsti puhul on toodud näiteks kunsti võime inimestes emotsioone tekitada ning keskendutud on negatiivsetele emotsioonidele. Üks käsitlus väidab, et kunsti abil muutuvad negatiivsed emotsioonid meeldivaks, sest meil ei ole võimalik olla negatiivselt kunsti kui sellisesse meelestatud:

¹⁹⁷ *En général les imaginations des peintres, quand elles ne sont qu'ingénieuses, font plus d'honneur à l'esprit de l'artiste qu'elles ne contribuent aux beautés de l'art. Toutes les compositions allégoriques ne valent pas la belle exécution de la main, qui fait le prix des tableaux.* Voltaire, „Imagination, Imaginer“, ARTFL Encyclopédie, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopediae1117/navigate/8/2673/?byte=6143782>, (vaadatud 22.04.2018).

¹⁹⁸ *More generally, it appears that both games of make-believe and more complicated engagements with fiction, cinema, and visual art are governed by principles of generation, according to which particular prompts or props 'generate' or 'render make-believe' particular fictional truths and that those principles tend to be, for the most part, reality-oriented.* Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

„Konverteerimise seletused pakuvad välja, et kunstiga kokku puutudes moonduvad negatiivsed emotsioonid millekski positiivseks ja meeldivaks, sest nii töötavad inimese psühholoogilised mehhanismid.”¹⁹⁹

Teine käsitlus jällegi väidab, et kunst on täiesti võimeline inimestes negatiivseid emotsioone tekitama, aga seda tuleks pigem hinnata kui omaette kogemust.

„Deflatsiooni seletused eitavad seda, et meil on kunsti suhtes mingeid negatiivseid emotsioone. /.../ Sellele lähedalt seotud rikkaliku kogemuse seletused pakuvad välja, et kunst, mis tekitab meile ainult valu, ei ole sedavõrd vähem väärt, kuna ta pakub meile rikkalikku emotsionaalset kogemust.”²⁰⁰

3.2.5 Kujutlusvõime käsitluste võrdluse kokkuvõte

Voltaire'i lähenemisel kujutlusvõime mõistele ja tänapäevaste käsitluste vahel võib märgata kahte peamist erinevust: esiteks, tänapäevased käsitlused on kujutlusvõime liigitamisel detailsemad ning teiseks, tänapäevased käsitlused keskenduvad peamiselt vaid sellele kujutlusvõime liigile, mida Voltaire nimetas passiivseks kujutlusvõimeks, jättes käsitlemata ideeloomet kui protsessi, mis Voltaire'i kirjelduse kohaselt on tavalisest ettekujutamisest kõrgemal.

Kujutlusvõime mõiste defineerimisel lahknenevad käsitlused samuti. Peamine erinevus Voltaire'i pakutud definitsiooni ja võrdluseks võetud sõnastike definitsioonide vahel on see, et kui Voltaire tugineb mõiste defineerimisel kujutlusvõime alustele ja tingimustele, siis nüüdisaegsed teosed keskenduvad kujutlusvõime toimimisviisidele, mille läbi nad seda ka defineerivad.

Erisusi on märgata ka kujutlusvõimete liikide kirjeldustes. Peamine erinevus siin seisneb selles, et kui Voltaire'i kujutlusvõime määratlus tugineb suuresti just kujutlusvõime kahe liigi,

¹⁹⁹ *Conversionary explanations suggest that in the context of an engagement with art, negative emotional responses are converted—as a matter of fact about how human psychological mechanisms operate—into something positive and pleasant.* Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

²⁰⁰ *Deflationary explanations deny that we in fact have negative emotional responses to art. /.../ Closely related are rich experience explanations, according to which art that is ultimately painful may nevertheless be valuable because of the richness of experience that it provides.* Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011). *Ibidem*.

aktiivse ja passiivse kujutlusvõime eristusel, siis enamike teiste sõnastike ja entsüklopeediate puhul oli kujutlusvõime liikide ja nende kirjelduste käsitlemine vähemolulisel kohal, välja arvatud Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia puhul.

Selle erisuse kirjelduseks toon ühe põgusa näite võrdlusest tänapäevastes sõnastikes väljatoodud liikide kirjelduste ja Voltaire'i poolt pakutud liikide kirjelduste vahel, kust selgub, milliseid lähenemisi on mingi sõnastik eelistanud ja kui suurel määral seal väljatoodud liigid Voltaire'i pakutuga kattuvad. Voltaire'i puhul, nagu mainitud, oli peamiseks liigitamise aluseks kujutlusvõime jagamine aktiivseks ja passiivseks kujutlusvõimeks. Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia toob välja oluliselt enam liigitusi, kuid seda filosoofiaajaloolosel teljel, näidates protsessi, kuidas kujutlusvõimele lähenemine ajas muutunud on ning kuidas sellest tulenevalt on lisandunud ka kujutlusvõime liike. Cambridge'i filosoofiasõnastik seevastu mainib filosoofiaajalooliste seisukohtade lahknevust väga põgusalt ja üldiselt ning pigem kannab kujutlusvõime erievate liikide mainimine artiklis eesmärki illustreerida kujutlusvõime intentsionaalsust. Oxfordi filosoofiasõnastik mainib aga vaid ühte käsitlust ja keskendub vaid esteetikateoreetikule, kes määratles kujutlusvõime piirid.

Kujutlusvõime toimimise küsimusele läheneb Voltaire pöördudes tagasi kujutlusvõime aluste juurde ning kasutab näidetena nii abstraktseid termineid kui üksiknäiteid. Tänapäevaesed sõnastikud kasutavad kujutlusvõime toimimisprotsesside kirjeldamiseks ülevaadet kujutlusvõime rollidest, mis annavad kujutlusvõime toimemehhanismidest süstematiseerituma ülevaate kui Voltaire'i kasutatud üksiknäited. Cambridge'i filosoofiasõnastik oli tänapäevastest käsitlustest ainus, mis pöördus siin samuti kujutlusvõime aluste juurde ning rõhutas kujutlusvõime subjektiivsust.

Kunsti ja kujutlusvõime suhte puhul on peamine erinevus Voltaire'i käsitluse ja Stanfordi filosoofiaentsüklopeedias pakutud käsitluse vahel selles, kas protsessi vaadeldakse kunsti looja või kunsti vaataja seisukohalt. Voltaire keskendub kunsti ja kujutlusvõime vaheliste seoste puhul pigem kunstnikule kui kujutlusvõime rakendajale, Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia aga keskendub enam kunstile kui fiktsioonile ning selle seosele eelkõige vaatleja ja tema emotsioonidega.

Lisaks sisuliste erinevustele kujutlusvõime mõiste kirjeldamisel hakkasid silma ka olulised vormierinevused. Oxfordi ja Cambridge'i filosoofiasõnastike artiklid on lühikesed, tabavad, neis on peetud oluliseks anda edasi võimalikult ülevaatlikku informatsiooni võimalikult väikese mahuga. Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia läheneb probleemile aga laiemalt: välja on toodud mitmeid erinevaid valdkondi, kus kujutlusvõimet kasutatakse ning on mindud

kaugemale lihtsamatest definitsioonidest ja seletustest. Diderot ja d'Alembert'i *Encyclopédie*'s oli aga läbivaks tavaks kunstifilosoofilisi artikleid kirjutada rohkem arutlevas vormis.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks oli uurida Denis Diderot' ja Jean Le Rond d'Alembert'i *Encyclopédie* kunstifilosoofilisi lähenemisi kahe artikli näitel ning võrrelda neid tänapäevaste käsitlustega. Artikliteks valisin Denis Diderot' „Ilu“ ja Voltaire'i „Kujutlusvõime“. Võrdluseks võtsin samade mõistete käsitlused Oxfordi filosoofiasõnastikus, Cambridge'i filosoofiasõnastikus ja Stanfordi filosoofiaentsüklopeedia internetiväljaandes. Mõistekäsitluste võrdlemisel ja analüüsisimisel kasutasin kahte teljestikku: mõisteomaduslikku teljestikku ja kontekstuaalset teljestikku. Mõisteomadusliku teljestiku abil analüüsisin mõistete endi omadusi. Ilu mõiste puhul kasutasin kahest teljestikku: lisaks subjektiivse-objektiivse teljele võtsin ilu mõiste analüüsimisel arvesse ka absoluutse-relatiivse telje. Kujutlusvõime mõiste aspektide eristamiseks ja analüüsimiseks kasutasin mõisteomaduslikku telge, käsitledes eraldi mõiste definitsiooni, kujutlusvõime liike, kujutlusvõime toimimist ja selle seost kunstiga. Kontekstuaalse teljestiku andis käsitletud tekstide vaatlemisel kultuuriajalooline ja filosoofiajalooline kontekst ning entsüklopeedia funktsiooni kontekst.

Leidsin, et nii ilu mõiste kui ka kujutlusvõime mõiste sisu ja käsitlemise osas on tänapäevastel sõnastike ja *Encyclopédie* artiklite vahel mitmeid olulisi erinevusi.

Kontekstuaalsel teljel võib näha, kui suurel määral mõjutab käsitlusi nende kirjutamise aeg ja kultuuriline kontekst. Mõistagi ei sisaldu Denis Diderot' ilukäsitluses kedagi Hutchesonist hilisemat, sest selle artikli kirjutamise ajaks ei olnud teised veel aktuaalsed või sündinud. Samuti paistab silma, et valgustusajastu filosoofide Diderot'le olid Hutchesoni toona uudsed vaated sümpaatsemad, mistõttu pühendas Diderot talle ka rohkem analüüsiruumi kui seda võib märgata teistes käsitlustes, kus lähenetakse varasematele käsitlustele otsest sümpaatiat või antipaatiat väljendamata. Ainsaks erandiks sellele on Oxfordi filosoofiaentsüklopeedia, kus rõhk oli Platoni ja neoplatoniste käsitlusel.

Veel üks mõistetav erinevus artiklite vahel seisneb aga entsüklopeedia ja sõnaraamatu funktsioonide erisuses. Kui sõnastike eesmärk on võimalikult kompaktselt ja samas ülevaatlikult teema kokku võtta, siis entsüklopeediaartiklite puhul on autoritel voli kirjutada pikemalt. *Encyclopédie* puhul lisandub sellele veel esseistlik, arutlev stiil ning autori

seisukoha väljatoomine, mõnel puhul ka autori enda filosoofilise kontseptsiooni esitamine. Nii pühendab Diderot *Encyclopédie* ilu-artikli teise poole just isiklikule ilu määratluse loomisele. Ka Stanfordi filosoofiantšüklopeedia kasutab entsüklopeedia formaati võimalusena kirjutada erinevad mõiste määratlused laiemalt ja põhjalikumalt lahti, kuid tänapäevastele kirjutistele iseloomulikult on käsitlused anonüümsed ja kirjutaja positsioon, sümpaatiad ja antipaatiad artiklites ei väljendu.

Erinevusi võib märgata ka kujutlusvõime mõiste käsitluste vahel. Mõisteomaduslikul teljel võib märgata, et tänapäevastes käsitlustes on laskutud kujutlusvõime seletamisel enam detailidesse, kuid keskendutakse peamiselt vaid Voltaire'i mõistes passiivsele kujutlusvõimele, samas kui Voltaire pidas hoopis aktiivset kujutlusvõimet olulisemaks. Oluliseks mõisteomadusikuks erinevuseks on ka see, et kui Voltaire defineerib mõistet läbi kujutlusvõime aluste, siis teised sõnastikud defineerivad seda läbi toimingute. Voltaire käsitluse rõhuasetus oli kujutlusvõime liikidel ning kujutlusvõime jagamisel passiivseks ja aktiivseks kujutlusvõimeks, tänapäevased tekstid pühendasid erinevatele kujutlusvõime liikidele vähem tähelepanu. Kujutlusvõime toimimise kirjeldamisel kasutas Voltaire üksiknäiteid, samas tänapäevased sõnastikud kasutasid erinevaid kujutlusvõime rolle, mis illustreerisid erinevaid toimumisliike paremini kui üksiknäited. Kunsti ja kujutlusvõime seosele lähenes Voltaire enam kunstnikukeseselt, samas kui tänapäevased käsitlused lähenesid kunstile pigem kui fiktsioonile ning keskendusid selle seosele vaatleja emotsioonidega.

Olulisena saab ka välja tuua, kuidas kirjeldused ilmestavad prioteetite muutumist või säilimist. Võrreldes *Encyclopédie*-ga on ilu mõiste puhul oluliselt vähenenud uute lähenemisviiside pakkumine, kujutlusvõime puhul on suurem rõhk läinud n-ö passiivsele kujutlusvõimele ja selle erinevatele rollidele. Tänapäevaste käsitluste puhul on prioriteetsem ajaloolise ja metoodilise ülevaate andmine kui uute määratluste lisamine. Sellest võib järeldada seda, et kui valgustusajastu prioriteediks oli uut mõtteviisi konstrueerida, siis tänapäeval on prioriteediks võimalikult palju vana informatsiooni koondada ja talletada.

Töö käigus selgus, et kumbki mõiste vajab lähenemiseks eraldi teljestikku, mille põhjal *Encyclopédie* käsitlused tänapäevaste käsitlustega võrreldavaks teha. Ilu mõiste põhjal oli selleks objektiivse ja subjektiivse ning absoluutse ja relatiivse ilu eristus, kujutlusvõime mõiste puhul aga eristus mõiste definitsiooni, kujutlusvõime liikide, kujutlusvõime toimimise ja selle seose kunstiga vahel. Küll on aga mõlema mõiste puhul kasutatud kontseptuaalne teljesti sama: mõlema puhul on jälgitav nii filosoofiaajalooline aspekt, kultuurikonteksti aspekt ning telg, mis kirjeldab lähenemist entsüklopeedia funktsiooni.

Kuna mõisteomaduslikku ühisosa selles töös käsitletud kunstifilosoofiliste mõistete puhul ei ole, võib arvata, et ka teised *Encyclopédie* kunstifilosoofia mõisted vajaksid eraldi lähenemist ning ühtset teljestikku kõigi mõistete analüüsimiseks pakkuda ei ole võimalik.

Käesoleva bakalaureusetöö edasiarendusena oleks võimalik võtta vaatluse alla veel *Encyclopédie* kunstifilosoofilisi mõisteid ning võrrelda neid tänapäevaste käsitlustega. Selle eesmärgiks oleks nii ajastu kunstifilosoofilise mõtte mõistmine kui ka prioriteetide muutumiste avastamine ja analüüsimine. Tulevikus võiks võrdluse alla võtta ka prantsuskeelsete sõnastike kunstifilosoofiliste mõistete käsitlused, et uurida nende mõistekäsitluslikke erinevusi samas kultuuriruumis.

Kasutatud kirjandus

Kirjanduslikud teosed:

André, Yves Marie, *Essay on Beauty* (1741), tõlk. Alan J. Cain, [e-raamat] (Porto: Ebook, 2010), kättesaadav: http://www-groups.mcs.st-andrews.ac.uk/~alanc/pub/c_andreessai/c_andreessai.pdf, ptk. 1 (vaadatud 17.05.2018).

Audi, Robert, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

Beeson, David; Cronk, Nicholas, *Voltaire: philosopher or philosophe, Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Blackburn, Simon, „Beauty“, *The Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

Blackburn, Simon, „Imagination“, *The Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

Blackburn, Simon, *The Oxford Dictionary of Philosophy* (Oxford: Oxford University Press, 1996).

Brewer, Daniel, *The Cambridge companion to the French enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 2014).

Brewer, Daniel, *The discourse of enlightenment in eighteenth-century France: Diderot and the art of philosophizing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2006).

Clark, Andrew H., *Diderot's Part* (New York: Routledge, 2008).

Cronk, Nicholas, *Cambridge Companion to Voltaire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Dieckmann, Herbert. “Theories of Beauty to the Mid-Nineteenth Century”, *Dictionary of the History of Ideas*, toim. Philip P Wiener. Vol I, (New York: Charles Scribner's Sons, 1968).

Eco, Umberto, *Semiotics and the Philosophy of Language* (Bloomington: Indiana University Press, 1986).

- Ekerwald, Carl-Göran, *Voltaire – elu ja mõtteviis* (Tallinn: Odamees, 2003).
- Feagin, Susas L., „Beauty“, *The Cambridge Dictionary of Philosophy* toim. Robert Audi (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Furbank, Philip Nicholas, *Diderot: a critical biography* (London: Faber and Faber, 2008).
- Glaus, John S. D.; Sez nec, Jean, *On Art and Artists: An Anthology of Diderot's Aesthetic Thought* (New York: Springer, 2010).
- Goulburne, Russell, „Voltaire's masks: theatre and theatricality“, *Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
- Hume, David, *Essays moral, political and literary*, toim. T. H. Green ja T. H. Grose, (Indianapolis: Liberty Fund, 1987).
- Hutcheson, Francis, „An Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue“ (1725), *The Collected Works and Correspondence of Francis Hutcheson*, toim. Wolfgang Leidhold, (Indianapolis: Liberty Fund, 2004).
- Iotti, Gianni, „Voltaire as story-teller“, *Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).
- Kant, Immanuel, *Kritik der Urteils kraft* (Leipzig: Reclam Verlag, 1986).
- Kelly, Michael, *The Encyclopedia of Aesthetics* vol. II (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Kind, Amy, *The Routledge Handbook of Philosophy of Imagination* (New York: Routledge, 2016).
- May, Gita „Diderot, Denis: Survey of Thought“, *Encyclopaedia of aesthetics* , toim. Michael Kelly, (Oxford: Oxford University Press, 1998).
- Morley, John, *Diderot And The Encyclopedists* (London: Macmillian and Co., 1905).
- Neiertz, Patrick, *Voltaire et l'Économie Politique* (Oxford: Voltaire Foundation, 2012).
- Russow, Lilly-Marlene, „Imagination“, *The Cambridge Dictionary of Philosophy*, toim. Robert Audi, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).
- Schwab, Richard N., *Inventory of Diderot's Encyclopédie: Plates* (Oxford: Voltaire Foundation, 1984).

Schwan, Richard N.; Rex, Walter E.; Lough, John, *Inventory of Diderot's Encyclopédie* (Oxford: Voltaire Foundation, 1971).

Turnovsky, Geoffrey, „The making of a name: a life of Voltaire“, *Cambridge companion to Voltaire*, toim. Nicholas Cronk, (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

Williams, David, *Voltaire, Literary Critic* (Oxford: Voltaire Foundation, 1966).

Wittgenstein, Ludwig, *Tractatus Logico-Philosophicus* (Oxfordshire: Routledge Classics, 2001)

Voltaire, *Filosoofiline sõnaraamat*, tõlk., toim. Herbert Stillverk (Tallinn: Eesti Raamat, 1986).

Voltaire, *Lettres philosophiques*, toim. F.A Taylor (Oxford, Basil Blackwell, 1958).

Voltaire, *The Philosophical Dictionary*, tõlk. ja toim. H.I. Woolf (New York: Knopf, 1924).

Vrooman, Jack R., „Voltaire's Aesthetic Pragmatism“, *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, Vol. 31, No 1.

Internetiallikad:

„Alexander Nehamas“, *Princeton University*, <https://scholar.princeton.edu/nehamas/home> (vaadatud 15.04.2018).

„Ananda Kentish Coomaraswamy“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Ananda-Kentish-Coomaraswamy> (vaadatud 15.04.2018).

„Comedie-Francaise“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Comedie-Francaise> (vaadatud 14.04.2018).

„Crispin Sartwell“, *Thames & Hudson*, <https://thamesandhudson.com/authors/crispin-sartwell-67153> (vaadatud 14.04.2018).

„Cyclopaedia“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Cyclopaedia> (vaadatud 15.05.2018).

„Encyclopédie“ (1998), *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Encyclopédie> (vaadatud 10.04.2018).

„Friedrich Melchior, baron von Grimm“, *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Friedrich-Melchior-Baron-von-Grimm> (vaadatud 22.04.2018).

„Gregory Currie, Professor of Philosophy“, *University of York*,
<https://www.york.ac.uk/philosophy/staff/greg-currie/#research> (vaadatud 15.04.2018).

„Ian Ravenscroft“, *Flinders University*, <http://www.flinders.edu.au/people/ian.ravenscroft> (vaadatud 16.04.2018).

„Jean-Pierre de Crousaz“ *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Jean-Pierre-de-Crousaz> (vaadatud 15.04.2018).

„Louis de Cahusac“ *Larousse*,
<http://www.larousse.fr/encyclopedie/personnage/Cahusac/110810> (vaadatud 01.05.2018).

„Salon“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/art/Salon-French-art-exhibition> (vaadatud 13.04.2018).

Anderson, Matthew Smith, „Frederick II“, *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Frederick-II-king-of-Prussia> (vaadatud 13.04.2018).

Augustinus, *De civitate Dei (City of God)* (426 AD), raamat XV, ptk 22.
<https://www.ccel.org/ccel/schaff/npnf102.iv.XV.22.html> (vaadatud 10.04.2018).

Baldwin, Tom, „George Edward Moore“ (2004), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<https://plato.stanford.edu/entries/moore/> (vaadatud 15.04.2018).

Beer, John Bernard, „Samuel Taylor Coleridge“, *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Samuel-Taylor-Coleridge> (vaadatud 15.04.2018).

Bertram, Christopher, „Jean Jacques Rousseau“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<https://plato.stanford.edu/entries/rousseau/> (vaadatud 11.04.2018).

Campbell, Thomas. "Yves Marie André." *The Catholic Encyclopedia*. Vol. 1. (New York: Robert Appleton Company, 1907), <http://www.newadvent.org/cathen/01469c.htm> (vaadatud 15.04.2018).

Carter, Philip, „Archibald Alison“ (2005), *Oxford Dictionary of National Biography*,
<http://www.oxforddnb.com/view/article/348> (vaadatud 15.04.2018).

Coleman, Martin, „George Santayana“ (2014), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/santayana/> (vaadatud 15.04.2018).

Detlefsen, Karen, „Emilie du Chatelet“ (2013), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/emilie-du-chatelet/>, (vaadatud 14.04.2018).

Diderot, Denis, „Beau“ (1751), *ARTFL Encyclopedia*, <https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopédie1117/navigate/2/1354/> (vaadatud 16.05.2018).

Diderot, Denis, „Beautiful“ tõlk. Philippe Bonin, *The Encyclopedia of Diderot & d'Alembert*, <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.609> (vaadatud 16.05.2018).

Gendler, Tamar, „Imagination“ (2011), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/imagination/> (vaadatud 22.04.2018).

Grimsley, Ronald, „Jean Le Rond d'Alembert“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Jean-Le-Rond-dAlembert>, (vaadatud 22.04.2018).

Hettche, Matt, „Christian Wolff“ (2014), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/wolff-christian/> (vaadatud 15.04.2018).

LeBuffe, Michael, „Paul-Henri Thiry (Baron) d'Holbach“, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/holbach/>, (vaadatud 11.04.2018).

Niklaus, Robert, „Denis Diderot“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Denis-Diderot> (vaadatud 10.04.2018).

O'Callagan, John, „Saint Thomas Aquinas“ (2014), *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/entries/aquinas/> (vaadatud 14.04.2018).

Oldenbourg-Idalie, Zoe, „Catherine the Great“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Catherine-the-Great> (vaadatud 13.04.2018).

Parkin, Charles William, „Edmund Burke“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Edmund-Burke-British-philosopher-and-statesman> (vaadatud 22.04.2018).

Platon, „Phaedrus“ (360 B.C.), *The Internet Classics Archive*, <http://classics.mit.edu/Plato/phaedrus.html> (vaadatud 22.04.2018).

Pomeau, Rene Henry, „Voltaire“, *Encyclopedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Voltaire>, (vaadatud 14.04.2018).

Sartwell, Crispin, „Beauty“ (2016), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<https://plato.stanford.edu/entries/beauty/> (vaadatud 22.04.2018).

Zalta, Edward N., *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*,
<https://plato.stanford.edu/index.html> (vaadatud 16.05.2018).

Urbach, P.M.; Lea, K.M. et al., „Francis Bacon“, *Encyclopedia Britannica*,
<https://www.britannica.com/biography/Francis-Bacon-Viscount-Saint-Alban> (vaadatud 13.04.2018).

Voltaire, „Imagination, Imaginer“ (1766), *ARTFL Encyclopédie*,
<https://artflsrv03.uchicago.edu/philologic4/encyclopedie1117/navigate/8/2673/?byte=6143782> (vaadatud 22.04.2018).

Lisa

Nimekiri *Encyclopédie* kunstifilosoofilistest artiklitest:

- *Art* („Kunst“) – Denis Diderot
- *Beau* („Ilus“) – Denis Diderot
- *Contraste* („Kontrast“) – Paul Landois
- *Couleur* („Värv“) – Denis Diderot
- *Critique* („Kriitika“) – Jean-François Marmontel
- *Description* („Kirjeldus“) – Jean-François Marmontel
- *Effet* („Efekt“) – Jean-Antoine Watteau
- *Élégance* („Elegants“) – Voltaire
- *Ensemble* („Kooslus“) – Jean-Antoine Watteau
- *Enthousiasme* („Entusiasm“) – Louis Chevalier de Jaucourt
- *Équilibré* („Tasakaal“) – Jean-Antoine Watteau
- *Expression* („Väljendus“) – Jean-Antoine Watteau
- *Facilité* („Lihtsus“) – Tundmatu autor
- *Forme* („Vorm“) – Jean-Antoine Watteau
- *Genius* („Geenius“) – Jean-François de Saint-Lambert
- *Genre* („Žanr“) – Jean-Antoine Watteau
- *Goût* („Maitse“) – Denis Diderot, Voltaire, Jean Le Rond d'Alembert, François-Marie Arouet de Montesquieu
- *Grâce* („Elegants“) – Voltaire
- *Grâce* („Graatsia“) – Claude Henri Watelet
- *Harmonie* („Harmoonia“) – Tundmatu autor

- *Imagination, imaginer* („Kujutlusvõime, ette kujutama“) – Voltaire
- *Immortalité, immortel* („Surematus, surematu“) – Denis Diderot
- *La belle nature* („Ilus loodus“) – Louis Chevalier de Jaucourt
- *Nudités* („Aktid“) – Louis Chevalier de Jaucourt
- *Observation* („Observatsioon“) – Tundmatu autor
- *Passion* („Kirg“) – Louis Chevalier de Jaucourt
- *Senses* („Meeled“) – Tundmatu autor
- *Talent* („Talent maalikunstis“) – Louis Chevalier de Jaucourt
- *Talent* („Talent“) – Denis Diderot
- *Vraisemblance pittoresque* („Pildiline tõepärasus“) – Louis Chevalier de Jaucourt

Summary

The following bachelor's thesis „The philosophical thought of art in Denis Diderot's and Jean Le Rond d'Alembert's *Encyclopédie*, in comparison with today's dictionaries“ is based on two articles from *Encyclopédie*: „Beauty“ by Denis Diderot and „Imagination“ by Voltaire. These articles are compared to how today's dictionaries depict these notions. For this the dictionaries chosen are „The Oxford Dictionary of Philosophy“ by Simon Blackburn, „The Cambridge Dictionary of Philosophy“ edited by Robert Audi, article about beauty written by Susas L. Feagin and the article about imagination written by Lilly-Marlene Russow, and the digital version of „The Stanford Encyclopedia of Philosophy“, with the author of the article about beauty being Crispin Sartwell and of the article about imagination being Tamar Gendler.

The goals of this thesis are to determine what the philosophical thought of art in Denis Diderot's and Jean Le Rond d'Alembert's *Encyclopédie* is and see how and why the depictions and priorities have changed compared to those of today's. For this I approached both notions differently, depending on their priorities and form. The articles were compared by taking account of three different paradigms: cultural context, historical context and the function of an encyclopedia.

The analysis of the articles about beauty was divided into objective absolute beauty, subjective absolute beauty and relative beauty, because all of the articles were mostly based on the former depictions of beauty in history. Only Denis Diderot offered his own approach to beauty. The analysis of the articles about imagination was based on the same questions that the articles seemed to have a different answer to. The distribution is as follows: definition of imagination, types of imagination, how imagination operates, imagination and art.

This study indicates that to comprehend the philosophy of art in *Encyclopédie*, one has to approach all notions differently, which tells us that making a fully summarised work of it can not be short or easy. The approach chosen for beauty showed how Denis Diderot used the privilege of an encyclopedia to write the article as an essay. So while he approached and analysed past depictions of beauty, he also added a new approach of his own. Today's dictionaries only made an overview of some or many previous depictions. The approach chosen for imagination showed that while Voltaire thought that from passive and active imagination, the active one was far more important, today's dictionaries focused more on

what Voltaire called passive imagination and its different roles. In general the biggest difference is that today's dictionaries are more focused on giving an objective overview than offer any new insight into the notion itself.

Future study could be focused on analysing more of the notions in art philosophy in *Encyclopédie*, to get an overview of the philosophical thought of art in *Encyclopédie*. In addition to analysing the original articles, the comparison with today's articles could be based on French dictionaries, to keep the study in one cultural space.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Rahel Aerin Eslas (03.20.1996),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Kunstifilosoofilisest mõttest Denis Diderot’ ja Jean Le Rond d’Alembert’i *Encyclopédie*’s võrdluses tänapäeva filosoofiasõnastikega”, mille juhendaja on Juhan Maiste (PhD),
 - 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace’i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 28.05.2018